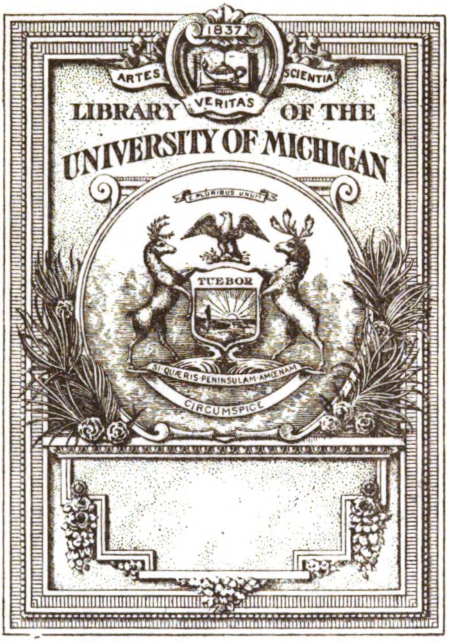

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

COMMENTATIONIS

DE LEGE DVODECIM TABVLARVM

SPECIMEN PRIVS

DISSERTATIO PHILOLOGICA

QVAM

AD SVMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AVCTORITATE AMPLISSIMI PHILOSOPHORVM ORDINIS

IN

ACADEMIA FRIDERICIA GVILELMIA RHENANA

RITE IMPETRANDOS

SCRIPSIT

ET VNA CVM SENTENTIIS CONTROVERSIS

DIE XVIII MENSIS NOVEMBRIS A. MDCCCLXV

PVBLICE DEFENDET

RVDOLFVS SCHOELL

VIMARIENSIS

ADVERSARIORVM PARTES SVSCIPIENT

ERNESTVS SCHVLZE
WILHELMVS FIELITZ
ERNESTVS DROYSEN

LIPSIAE

TYPIS B. G. TEVBNERI

A. MDCCCLXV

PATRI · OPTIMO

D · D · L · M

FILIVS

CAPVT PRIMVM.

DE DVODECIM TABVLARVM MEMORIA.

Lex duodecim tabularum a decemviris a. u. CCCIII et CCCIV condita, a. CCCV L. Valerio M. Horatio cos. in aes incisa publice proposita est (Livius III 57, 10. Diodorus XII 26). Sed post annos sexaginta capta a Gallis urbe tabulae aeneae sive incendio absumptae sive inter praedam asportatae interierunt: neque enim alia dici potest Livii esse sententia etsi iusto ea brevius expressa verbis hisce VI 1, 9 sq. '*Hi* (sc. tribuni consulares recuperata urbe creati) .... *nulla de re prius quam de religionibus senatum consuluere. In primis foedera ac leges — erant autem eae duodecim tabulae et quaedam regiae leges — conquiri quae conparerent iusserunt.*'[1]) cf. § 2. Nimirum ipsis tabulis deperditis exempla hic illic servata colligenda curarunt, quibus ad pervulgandam legem uterentur. Atqui hinc non sequitur quod vulgo occupari video aeneas denuo refictas esse XII tabulas: id quod nec tradit Livius nec sensisse eum arguit iuncta cum XII tabulis legum regiarum mentio. Immo quod statim addit '*alia ex eis edita etiam in volgus; quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa*' — quibus apprime convenit quod Cicero ad Att. VI 1, 8 ex annalistis refert occultatam fuisse quodam tempore eam tabulam quae fastos contineret a Cn. Flavio postea prolatos[2]): eis maxime de publicata

[1]) Hinc autem quo iure etiam contrarium effici posse statuat Puchta Instit. I § 55 p. 192, non video.

[2]) Non est igitur cur ad regias tantum leges Livii verba cum novissimo editore referas. Ne ex Ciceronis quidem loco aliud quidquam concludas nisi in exemplis editis primum consulto omissos fuisse fastos

lege, non restituta cogitare iubemur. Nec magis verisimilem reddit istam opinionem tota fragmentorum superstitum condicio: quam rem mox pluribus exequar. Omnino ne egebant quidem eiusmodi restitutione Romani, quorum omnium in ore ac mentibus rudibus adhuc et incultis penitus infixa erat legis memoria: qua quidem lege et aequi iuris inter cives tamquam palladium statutum et insigne linguae scriptum monumentum editum esse gloriarentur. Inde igitur effectum est, ut legem bene nosse inter primaria civis Romani officia publica censeretur atque ita — quae erat populi simplicitas et antiqui instituti conservator animus — per tria fere saecula et forensis usus et institutionis domesticae hoc non solum fundamentum, sed ipsum argumentum permaneret. Nam quidquid per hoc temporis spatium vigentibus iuris studiis collatum est ad ius civile provehendum et excolendum, id omne aut in actione legis aut in interpretatione ponebatur[1]): qua in re quantae religioni fuerit in ipsis legis verbis, vel ubi sufficere non viderentur, persistere, insigne exemplum Gaio aliisque memoratur, quod '*eum qui de vitibus succisis ita egisset, ut in actione vites nominaret, responsum est rem perdidisse, quia debuisset arbores nominare eo quod lex XII tabularum, ex qua de vitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur*' (Gaius Inst. IV 11. Dig. 47, 7, 1 sqq. cf. Plinius N. H. XIV 1, 9).[2]) Itaque etiam in primo iuris civilis codice quo omnis quae tunc comparuit iuris materia quasi horreo comprehensa est, in libro dico Sex. Aelii Cati (cos. a. IↃLV) qui 'Tripertita' inscribitur, lex XII perscripta exhibebatur adiuncta et interpretatione et legis actione.[3]) — Quae tamen auctoritas ut impedimento non fuit, quominus quaedam ex legis praeceptis iam illa aetate abrogarentur — sicut plebeiscito Canuleio conubium plebi cum patribus datum est, quod ne esset lex sanxerat; aut aliquanto post lege Aquilia omnia quibus in XII de damno iniuriae cau-

---

ac postea demum, cum iam per Cn. Flavium publici iuris facti essent, additos.

[1]) cf. Pomponius Dig. 1, 2, 2 § 5. 6.

[2]) Interpretationis exempla cf. Gaius I 165. Iust. I. 1, 17. Ulpianus D. 26, 4, 3 pr. 1. Paulus in Collatione leg. Mos. et Rom. XVI 3, 3. D. 50, 16, 62. 233 § 2. 47, 3, 1, 1 al.

[3]) cf. Pomponius D. 1, 2, 2 § 38, quo de infra plura dabo.

tum esset sublata sunt[1]); etiam Plaetorii plebeiscitum, quo temporis agendi finis aliter atque ex lege constitutus est[2]), his

---

[1]) Ulpianus D. 9, 2, 1.

[2]) Quamquam de eo prorsus diversam sententiam protulit O. Iahnius ex Censorini loco de die nat. c. 24 '*Hinc suprema: quamvis plurimi supremam post occasum solis esse existimant, quia est in XII tabulis: "Solis occasus suprema tempestas esto." Sed postea M. Plaetorius tr. pl. scitum tulit in quo scriptum est: "Praetor urbanus qui nunc est quique posthac fuat* (*fiat* codd.) *duo lictores apud se habeto isque* (s. *iisque*) *supremam ad solem occasum iusque inter cives dicito.*" Quae verba Iahnius C. Lachmanni coniectura '*usque supremam*' nisus in eam partem accepit, quasi hac lege iussus esset praetor 'usque ius dicere per supremam ad ipsum solem occasum, etsi praeco supremam paulo ante solis occasum pronuntiasset et iudices dimisisset.' At his etsi Rudorffio quoque probatis (Hist. Iur. Rom. I 103. II 66 n.) equidem adstipulari neutiquam possum. Namque cum mira hinc efficitur atque molesta eiusdem rei in utraque lege repetitio; tum vero omni fide caret praeceptum XII legis aliquando abolitum fuisse et lege Plaetoria restitutum. Immo quid rei sit certissime elucet ex Varronis de l. l. loco VI 5 '*Suprema summum diei, id a superrimo. Hoc tempus XII tabulae dicunt occasum esse solis: sed postea lex Plaetoria id quoque tempus iubet esse supremum, quo praeco in comitio supremam pronuntiavit populo.*' Quo loco duo simul edocemur: primum reapse abrogatam esse antiquam legem a Plaetorio ita quidem, ut pro solis occasu — quae est proprie suprema tempestas — finis statueretur id tempus, quo suprema pronuntiaretur, id est teste Plinio H. N. VII 60, 212 quo a columna Maenia ad carcerem (arcem Urlichsius) sidus inclinaret. Ac respondent sibi haud dubie: '*sol occasus suprema tempestas esto*' et '*id quoque tempus iubet esse supremum.*' Deinde autem Censorinum ut alias saepe ita hic quoque Varronem exscripsisse ut per se credibile est ita verbis '*sed postea*' luculenter evincitur: quae quidem cum Varroni optime conveniant, tum a Censorini consilio aliena sunt. Nam quod Iahnius utrumque existimat lege Plaetoria uti, qua demonstrent supremam non post occasum solis demum incipere, sed ex quo suprema dicta sit, immerito ad Varronem refert quod soli Censorino tribuendum est atque adeo crimini vertendum. Quid enim? Ecquis sanus homo ex verbis legis hisce: '*Sol occasus suprema tempestas esto*' hoc efficiat supremam post solem occasum esse, id quod plurimos inde colligere affirmat auctor? Id si quidem quisquam credidit, saltem non hanc ob caussam credidit. Sed sive revera ista opinio latius patebat sive in scirpo nodum quaerit Censorinus, certe mirifice abutitur loco Varroniano ad difficultatem sibi ipsi creatam convellendam. A Varrone enim certum eiusmodi consilium plane abest: qui ansa data ad vocabulum '*suprema*' diversarum legum de suprema diei iudicialis tempestate mentionem inicit. Quas leges in suum usum arreptas Censorinus cum ita inter se opposuerit, ut pro vera argumenti discrepantia

proximis saeculis videtur attribuendum esse —: ita ne ipsa quidem his abrogationibus ullo pacto tum labefactata est.

Nec minore constantia et studio per idem tempus ad erudienda ingenia ac linguae scientia et usu imbuenda lex tamquam unum et firmissimum adminiculum usurpabatur. Etenim ex quo pueri vel domi educabantur vel in ludos 'laevo suspensi loculos tabulamque lacerto' ad litteratorem mittebantur, XII tabularum libellum et manu versare et mente tenere adsuescebant[1]): unde illi ut ex Homero suo Graeci adulescentuli simul discendi materiam haurirent et paterni moris ingeniique amorem statim a teneris imbiberent. Ac sane equidem haud scio an, quid utrique populo proprium fuerit, hoc diversae disciplinae indicio quam quo certissime dignoscatur. Hinc autem effectum est, ut legis exemplaria scripta mox plurima circumferrentur — id quod ipsa vox '*libellus*' significat apud Ciceronem de or. I 44, 195: quin ex eiusdem verbis l. II de legibus 23, 59 '*discebamus enim pueri XII ut carmen necessarium*' etiam in metricam formam aliquando XII tabulas fuisse redactas eamque vix aliam atque Saturnii numeri cum summa probabi-

---

alienam inferat conclusionum inde probandarum: idem tamen incaute servata coniunctione temporali '*sed postea*' fraudem prodidit. Quin ne Plaetorii quidem plebeiscito probat quod probaturus est. Etenim verba '*ad solem occasum*' ab eo pl. sc. abfuisse necesse est: quo quidem ante occasum solis finis constitutus sit. Ac parum apte ea in continuum verborum ordinem inseruntur: quae offensio non tollitur Lachmanni coniectura; nam '*usque supremam*' etiamsi probabile videretur, nullo modo significat 'usque per supr.', sed 'usque ad supr.' Neque tamen ideo condemnanda sunt cum Carrione: immo suspitio est ipsum Censorinum ea explicandi gratia legis verbis ex alio Varronis loco descriptis addidisse, unde id ipsum efficeret quod e re sua esset. Opponit enim '*ad solem occasum*' priori '*post o. s.*' parum ille curans rei veritatem. Ceterum confiteor haud mihi placere Lachmannianam emendationem et propter vocabuli '*usque*' cum accusativo iuncti usum argenteae demum latinitati, non antiquae legi imputandum et propter verba '*iusque inter cives dicito*' quasi appendicis loco adglutinata: cum tamen his potius quam illis '*duo lictores apud se habeto*' temporis notationem addi expectes. Hinc putaverim '*isque*' s. '*iisque*' corruptum esse ex '*iusque*', quod ipsum deinde alieno loco illatum sit, locumque ita refinxerim: '*duo lict. apud se habeto iusque ad supremam* (*ad solem occasum*) *inter cives dicito.*'

[1]) cf. Cicero de legg. II 4, 9. 23, 59. Plautus Most. I 2, 45 v. 126.

litate suspicatus est exemploque firmavit suspitionem Ritschelius in Poes. saturn. spicileg. I (Bonnae 1854) p. 5 sq.[1])

Atqui haec omnia suam vim habebant ad immutandam paulatim pristinam legis condicionem. Accidit enim quod solet accidere in re usu diuturno trita atque ore et auditione celebrata: ut antiquus ille sermonis color sensim sensimque abstergeretur et ad propriam cuiusque aetatis consuetudinem magis accommodaretur[2]), perinde ut Lutheri nostratis Scripturae sacrae versioni obtigisse notum est. Quae res ut valde apposita fuit atque adeo necessaria ad largam illam utilitatis copiam populo suppeditandam, ita detrimentum attulit gravissimum et numquam non dolendum grammaticis studiis. Nam quae in quintum et sextum urbis saeculum incidit linguae im-

---

[1]) 'De his enim verbis etsi in diversas partes cum discedi potest tum discessum est, tamen arti conveniens interpretatio vix aliud patitur nisi ut reapse leges XII tabularum illae aliquando fuisse in metri formam redactae credantur. Quae res quam et a similium comparatione commendationem et demonstrandi multiplicem cautionem haberet, meminerunt puto, qui publicis scholis nostris interfuerunt, aliquot exemplis ita nos persecutos esse, ut genus numerorum ne hoc quidem aliud atque Saturnium fuisse ostenderemus. Velut ipsum illud Ciceronis exemplum ad eam normam leni unius voculae transpositione sic accedit:

Hoc plús ne fácito: né rogum — ásciá políto.

nisi "ne ásci — á rogúm políto" malis. Quamquam etiam "rógum ne — ásciá políto" habet qui defendatur. Nam omni supersedere transpositione ita tantum poteris, ut resecto pronomine, quod tamen ipsi Ciceroni tribuere vix ausim, scriptum fuisse in XII dicas:

Plus né facitó: rogum ásci — á né políto.' —

Favet isti opinioni etiam oppositio apud Cic. de or. I 57, 245 '*ut totum illud "uti lingua nuncupassit" non in XII tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.*' Atque ex his locis iam Budaeus aliique, de quibus cf. Otto Thesaur. III praef. p. 5, de metrica forma cogitaverunt etsi inepte eam ipsis decemviris tribuentes. Contra vulgaris in loco de legg. verborum explicationis patrocinium suscepit Duentzerus in Muetzellii Annal. rei gymn. 1857 p. 3 n. (cf. Bernhardyius Hist. litt. rom. p. 377 ed. 4) collato Senecae l. Controv. II 10 '*quod scholastici quasi carmen didicerant*' quem merito refellit Ribbeckius in Fleckeiseni Annal. phil. v. 77 p. 203.

[2]) cf. Marius Victorinus p. 2458 P. *Ita nostri, ut apparet ex libris antiquis foederum et* [ex] *legum, qui etiamsi ex frequenti transscriptione aliquid mutarunt, tamen retinent antiquitatem* e. q. s.

mutatio, qua quidem insequentis aetatis loquendi et enuntiandi usus stabiliri coeptus est, ea vetustiores legis formas ita oppressit, ut iam ultimis liberae reipublicae temporibus praeter pauca sive casu sive inconstantia servata vel singularia quaedam et quae converti sine sententiarum periculo vix possent, ex omni verborum antiquitate fere nullum vestigium superstes esset. Itaque in frustulis, quae ex illa aetate ad nostra tempora pervenerunt, constanter reperies et r litteram in locum veteris s substitutam et vocales i pro e, u pro o itemque pro ou repositas et diverso signo notatas gutturales c et g exceptis formis '*pacunt*' et '*pacit*' (Terentius Scaurus p. 2253 P. Festus p. 363 M.) ac fortasse '*clans*' (Gloss. Cyrilli[1])) — quam novationem etiam in superstites fastorum decemviralium tabulas ceteroquin tenaces antiquioris usus ex recentiore consuetudine irrepsisse Mommsenus observat Comm. ad Fastos anni Iuliani C. I. L. I p. 362 — et abiectam in ablativo et imperativo d[2]) et consonantium geminationem observatam — quin etiam Accianae vocalium geminandarum doctrinae vestigia non desunt: ut fere propius absint a Ciceroniani sermonis colore XII tabulae quam a Scipionum titulis, nedum a carminum Saliarium et Arvalium horrida vetustate. Nec profecto quisquam mirabitur, quod in his, quae religioni inservirent et certo sacerdotum collegio in custodiam tradita essent, maiore fide forma antiqua conservata est vel tum, cum suis ipsa sacerdotibus non iam intellegeretur, quam in lege communi usui quam maxime destinata.

Verum enimvero vel in ista novandi perpetuitate fieri non poterat, quin verba relinquerentur quaedam iam pridem obsoleta atque obscurata, praesertim ubi res ipsae ad quas per-

---

1) Nam 'cenas' in Ciceronis de leg. codice Leidensi H (II 23, 59) librarii vitio tribuendum est: de quo peccandi genere latius in his libris patenti cf. Vahlenus in Annal. gymn. Austriac. 1860 p. 3.

2) Unum quod scio exemplum d in imperativo latino servatae lex regia est apud Festum p. 230 '*si nurus . . . sacra divis parentum estod.*' Nam quod in XII tabularum praecepto ib. p. 375 v. viae ex corruptela cod. Ursiniani '*vias muniunto dionisam lapides sunt*' Bergkius (Annal. scient. iur. hist. XIV 144) reposuit '*v. muniuntod: io ni sani l. s.*' iam refutatur ceterorum codicum scriptura patefacta '*muniunt onisandi*' vel '*muniunto omsamdi*' quamvis ipsa quoque corrupta.

tinerent, aut commutatae aut oblivione oblitteratae essent. Unde quod sexto saeculo interpretes extiterunt legis Sex. Aelius et L. Acilius, aeque explicatur atque quod eidem de vocabuli '*lessus*' notione frustra quaesiverunt[1]), sicut postea ab aliis quaesitum est de Sanatibus et Forctis, de '*pedem struit*' etc.[2]) Scilicet ad fontes et indagandos et exhauriendos omni tum adiumento destitutos fuisse Romanos satis etiam aliunde comperimus.

Ceterum illi iureconsulti opera sua legi explanandae et cum provectiore iuris scientia conciliandae impertita etsi gratum facere populo ius exercenti enixe studuerunt, tamen temporis iniquitas effecit, ut iam ipsi potius legi quam communi usui consuluisse viderentur. Namque succrescens in dies iuris materia cum nimis coarctaretur certis legis et actionum finibus restricta, inde a septimo saeculo supergredi fines tamquam amnis inundans coepit. Simul aucta novisque studiis instructa prudentium doctrina laetius efflorescebat: quae novam viam ex Graecorum imitatione ingressa absolutam ac per se stantem iuris civilis descriptionem conficere quam subsistere in usu maiorum inveterato malebat.[3]) Itaque lege Aebutia sublatae sunt legis actiones: qua lege lata 'omnem illam XII tabularum antiquitatem nisi in legis actionibus centumviralium caussarum consopitam esse' gaudet iureconsultus apud Gellium N. A. XVI 10, 8.[4]) Tum alia multa ex lege cum iam minus responderent mutatis temporis rationibus, necessario vel deserenda vel corrigenda fuerunt: ut reductis ea aetate assibus pecuniariae poenae iniuriis statutae fere inanes ac ridiculae redditae sunt: qua de re nota sunt quae de L. Veratio Antistius Labeo in libris ad XII tabulas conscriptis refert transcripta a Gellio XX 1, 13 sq.[5]) Quo factum est, ut pedetentim alia ac nova in

---

[1]) Cicero de leg. II 23, 59.

[2]) cf. Fest. p. 321. p. 310.

[3]) cf. Mommsenus H. R. II p. 459 ed. 2.

[4]) cf. Gaius Inst. IV 30 sq. cuius consensu certo efficitur oleum et operam perdidisse qui talem vim non esse et legis Aebutiae et Gelliani testimonii multis verbis contendit Io. Nic. Funccius de lege Aebutia legum XII tabulis non derogante. Rintelii 1744. 4. Cet. vid. Rudorffius in Hist. iur. rom. I p. 104. 106.

[5]) Abusus est hac narratiuncula Huschkius in libro 'Gaius' p. 127,

legis locum succederent eique quasi fundamento superstruerentur[1]): atque quemadmodum post legem Aebutiam tota iurisdictio penes praetores erat, ita auctoritate lex cedebat praetoris edicto.[2]) His non repugnant, immo fidem addunt ea, quae de legis statutis oblitteratis ac postea denuo mutato nomine habituque temporibus accommodato reviviscentibus Macrobii testimonio comperimus Sat. III 17, 8 '*in ea enim ferenda*' — loquitur de lege Licinia sumptuaria — '*quaesita est novae legis auctoritas exolescente metu legis antiquioris ita, hercules, ut de ipsis duodecim tabulis factum est: quarum ubi contemni antiquitas coepit, eadem illa quae illis legibus cavebantur, in alia latorum nomina transierunt.*'

Contra legis usus fere relegatus a foro in scholis diutius obtinuit. Nam etsi ad disciplinam et ipsam augendam Graecorum exemplum suum momentum habuit, tamen Livii Odyssia in ludos admissa non statim inde exturbavit XII tabularum studium[3]): immo hoc per duo fere saecula etiam coniunctum cum illa mansit, quamdiu Romani in eo laudem capessebant, ne prae alienis et adventiciis neglegerent sua ac popularia. Atque quam late patuerit etiam septimo saeculo apud populum legis cognitio, vel ex eis conspicuum fit quae huius aetatis scriptores, maxime poetae, inde desumpta in suum usum verterunt. Nam ut apud Plautum, Terentium, Ennium, ita etiam in Lucilii, Afranii, Varronis reliquiis occurrunt quibus tecte alludatur ad legis verba et ita quidem, ut acumen nisi qui le-

---

cum hanc ipsam rem diceret ansam praebuisse legis statim abrogandae — quod minime suadent Labeonis verba '*propterea praetores postea hanc abolescere et relinqui censuerunt* e. q. s.' et cum hinc adeo tempus quo id ipsum actum esset accurate definiret: nec minus Rudorffium puto nimium ei rei momentum tribuisse, qui Veratium istum inter ficticias iuris historiae personas cum Vindicio servo aliisque refert H. iur. rom. I p. 105 n. 5.

[1]) Hanc rem memorabili iniuriarum actionis exemplo praeclare persecutus est Huschkius l. l. p. 128 sqq.

[2]) cf. Cicero de leg. I 5, 17. *Non ergo a praetoris edicto ut plerique nunc, neque a XII tabulis ut superiores, sed penitus ex ipsa philosophia hauriendam iuris disciplinam putas.*

[3]) Qua in re parum temporis rationem tenuit Mommsenus H. R. II p. 425. cf. Cicero de leg. II 23, 59.

gem ipsam bene nosset, capturus haud fuerit.[1]) Pariter qui rhetoricam ad Herennium scripsit ex lege plurima exempla hausit. Verum circa liberae reipublicae exitum cum partium studio et armis civium verus patriae amor fere extinctus esset simulque Graecanica elegantia omnis vitae mos cultusque inficeretur, illa quoque legis apud populum memoria consenuit et paulatim evanuit: itaque Cicero in libris de legibus — quos nunc satis constat anno IϽCCII s. IϽCCIII conscriptos esse — XII iam a nemine disci queritur II 23, 59[2]); nec alia ex caussa idem eodem loco putandus est tam copiose de funeralibus legis institutis disserere.

Iam vero quae tam perniciosa extitit legi Graecae disciplinae auctoritas, eadem altera ex parte summam ei salutem attulit. Namque quo magis ex usu forensi ac populari tamquam emeritis stipendiis exauctorata cedebat, eo cupidius a grammaticis studiis vixdum sedem nactis occupata est. Nec hercle quisquam dubitabit, quin grammaticos homines et litteratos, qui toti essent in linguae et historiae monumentis congerendis perscrutandis explicandis, insignem legi XII ut antiquissimo Romanorum libro operam navare par fuerit. Iam qui princeps grammaticorum in fronte operis Suetoniani ponitur, cuius ipsum nomen huic toti studiorum generi affixum est[3]), L. Aelius Stilo Praeconinus ut carminum Saliarium ita XII tabularum explanationem conscripsit. Quem secutus est

---

[1]) cf. locos ad fragmenta citatos Plauti II 2 Terenti III 3 Ennii VIII 11 sq. Lucilii I 1, 2 Afranii I 7 Varronis I 3. Quibus accedit Catonis ex libro IV Originum a Prisciano I p. 254 H. allegatus '*si quis membrum rupit aut os fregit, talione proximus cognatus ulciscitur*': quod etsi neque ad XII neque ad ius XII antiquius cum Mommseno referendum esse sed ad talionem Poenis usitatam revocandum cum Wagenero et Iordano docet et inscriptio l. IV et praesens '*ulciscitur*' et ipsa poenarum diversitas, tamen ad formam legis aperte accommodatum est (VIII 2, 3).

[2]) Eadem est Ciceronis de iure pontificio questio de or. III 33, 136 '*nam pontificium quod est coniunctum nemo discit.*'

[3]) Cicero de or. I 43, 193. *Nam sive quem haec Aeliana studia delectant, plurima est in omni iure civili ut in pontificum libris et in XII tabulis antiquitatis effigies, quod et verborum prisca vetustas cognoscitur et actionum genera quaedam maiorum consuetudinem vitamque declarant.* cf. Acad. post. I 2, 8.

illustri magistro discipulus illustrior M. Terentius Varro[1]), a quo hanc quoque disciplinae partem mirifice auctam esse et consentaneum est et ex libris eius satis constat; secuti sunt alii complures usque ad Augusti aetatem[2]), ut Servius Sulpicius Rufus, L. Cincius, Aurelius Opilius, Sinnius Capito, Ateius Capito, Antistius Labeo, Aelius Gallus, Verrius Flaccus, alii — quos plerosque non minore iure grammaticis adnumeres atque iureconsultis[3]) —: qui pro se quisque etiam ad legis scientiam penitus hauriendam aliquid contulerunt. Sed ab eis, qui omnino in legem inquisiverunt, accurate discernendi sunt, qui dedita opera eam commentariis instruxerunt: quod discrimen saepe parum observatum infra illustrabitur, ubi de ipsis XII tabularum interpretibus plura exponam.

Istorum vero grammaticorum operae ac beneficio acceptum referendum est, quod non solum quidquid prisci coloris in lege etiamtum resederat conservatum est multaque intellectu difficiliora bene enodata, sed quod omnino deperditis legis exemplaribus, aliquot saltem fragmenta nostra saecula viderunt. Nam quotquot nunc supersunt XII tabularum verba apud scriptores veteres hic illic recondita, ea ab illis pleraque omnia descendere quovis pignore contenderim. Quod ut in reliquiis apud Festum traditis sponte elucet, ita cadit etiam in ceteras vel apud litteratos homines ut Plinium Gellium Servium vel apud iureconsultos servatas. Nam quae fuit insequentis aetatis indoles, scriptores in varia scientiae materia coacervanda ac disponenda occupati sementem a prioribus auctoribus

---

[1]) cf. Cicero Brut. 56, 205.

[2]) Augusti aetate quam fuerint accepta haec studia novimus ex Horatii ad Augustum epistula II 1, 23 sq.

Sic fautor veterum (sc. populus), *ut tabulas peccare vetantes,*
Quas bis quinque viri sanxerunt, foedera regum
Vel Gabiis vel cum rigidis aequata Sabinis,
Pontificum libros, annosa volumina vatum
Dictitet Albano Musas in monte locutas.

Seneca epist. CXIV 13 *Multi ex alieno seculo petunt verba, XII tabulas loquuntur: Gracchus illis et Crassus et Curio nimis culti et recentes sunt, ad Appium usque et Coruncanium redeunt.*

[3]) cf. de Antistio Labeone potissimum Gellius XIII 10, 1. Omnino ista aetate hae scientiae non tam certis finibus inter se disiunctae erant. cf. Mercklinus in Philologo XVI 168 sqq.

factam metere quam ad ipsos fontes denuo redire malebant. Quin iam Ciceronem hanc eis viam praeivisse in enarranda lege videor mihi demonstrare posse. Nam quod protulit de leg. II 24, 60 '*Illa iam significatio est laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam et ei qui peperisset et eius parenti sine fraude esse lex impositam iubet*': nec potest inde petita esse plenior Plinii descriptio N. H. XXI 5, 7 '*Inde illa XII tabularum lex: "Qui coronam parit ipse pecuniave eius virtutisve ergo, arduitur ei". Quam servi equive meruissent, pecunia partam lege dici nemo dubitavit. Quis ergo honos? ut ipsi mortuo parentibusque eius, dum intus positus esset forisve ferretur, sine fraude esset inposita*', nec mira inter utrumque locum conspiratio explicari nisi sumamus et Ciceronem et Plinium eiusdem auctoris vestigia pressisse: eumque Aelium fuisse, qui apud Ciceronem paucis versibus ante citatur ad 'lessus' vocabuli notionem expediendam — cui convenit etiam vocis 'pecunia' apud Plinium interpretatio — proclivis coniectura est. — Atque similem in modum ipsius Ciceronis verba ex or. Miloniana 3, 9 '*quodsi XII tabulae nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderet interfici impune voluerunt, quis est . . .*' descripserunt Quintilianus V 14, 18 et auctor Collationis legum Mosaicarum et Romanarum VII 1, paucis immutatis in suum usum verterunt Seneca Controv. exc. X 6, 4, et Augustinus Quaest. in Heptat. II 84 (Tab. VIII 11 sq.).

Omnino autem inde a primis imperatorum temporibus lex ipsa quam non solita sit in consilium vocari, insigni lapsu Plinius prodit N. H. VII 60, 212 ortum tantum et occasum solis in XII nominari, post aliquot annos adiectum meridiem esse dictitans: quibus manifesto refragantur verba XII '*ante meridiem caussam coiciunto*' et '*post meridiem praesenti litem addicito*' I 7 sq., ac cumulavit errorem miro patrocinio Gothofredus in Notis brev. ad legem c. (Otto Thesaurus III p. 160): quo ne Dirksenus quidem abstinuit (Legis XII tabb. fragm. p. 178). Etiam magis castiganda est iureconsultorum in eo genere socordia. Nam quamquam neque Antistius Labeo neque Ateius Capito defuerant legi XII tractandae, tamen eorum sectatores magistrorum auctoritatem in ceteris acri partium studio servatam in hac re prorsus dereliquerunt. Qui cum in iuris doctrina expolienda summa cum certatione versarentur,

incunabula iuris nihil morabantur. Unde ICtus apud Gellium XVI 10, 7 de voce '*proletarius*' rogatus '*ego vero*', inquit, '*dicere atque interpretari hoc deberem, si ius Faunorum et Aboriginum didicissem*'.[1]) Atque quo evaserit iste contemptus, satis ea indicant quae ex Pomponii — qui vixit Antoninorum aetate — enchiridio de origine iuris exposita in Digestis leguntur, plena illa vitiorum et perturbationis.[2]) Hinc autem saepenumero accidit, ut cum lege — cuius ferme non fit mentio nisi in iure etiamtum probato — id, quod posteriore demum aetate ex interpretatione prudentium accessit, confundatur: quam reprehensionem ne Gaius quidem, qui peculiarem librum scripsit ad legem XII tabularum, omni ex parte vitavit. Nam quae a Cicerone disertis verbis disiunguntur p. Caecina 19, 54 '*Lex usum et auctoritatem fundi iubet esse biennium: at utimur eodem iure in aedibus quae in lege non appellantur*' et in Topicis 4, 23 '*Quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium: at in lege aedes non appellantur et sunt ceterarum rerum omnium quarum annuus est usus*': eadem turbat Gaius Inst. II 42 '*(Usucapio autem) mobilium quidem rerum anno completur, fundi vero et aedium biennio: et ita lege XII tabularum cautum est.*' Quin secum ipse certat, cum furtivarum rerum et vi possessarum usucapionem per legem XII tabularum prohibitam esse statuat II 49: nam furtivarum tantum aeternam auctoritatem lex XII esse voluit, vi possessarum lex Iulia et Plautia, ut docemur §. 45; quam neglegentiam parum apte Dirksenus (Fragm. XII tabb. p. 592) inde excusat, quod aetate decemvirum violenta possessio ad furtum videatur relata fuisse. Similia apud ceteros usu veniunt. Ita quod Paullus Sent. IV 8 (Collat. XVI 3, 3) de legitimo heredum ordine notat '*sane consanguineos lex non adprehenderat; interpretatione prudentium primum inter agnatos locum acceperunt*': videmus nihilo setius ab Ulpiano Fr. XXVI 1 (Collat. XVI 4, 1) consanguineos quoque legi tribui. Nec profecto cum idem Ulpianus fr. XII 2 et

---

1) cf. Sex. Caecilius ICtus Favorino philosopho collocutus ib. XX 1, 5 sq.

2) Hanc totam quaestionem optime pertractavit Dirksenus 'Ueber die Spuren histor. Kritik und antiquar. Forschung in den Schriften der röm. Juristen' in libro 'Versuche z. Kritik u. Auslegung der röm. Rechtsquellen' p. 203 sq.

Dig. 27, 10, 1 legem de furiosi curatione (V 7) ad prodigum quoque rettulerit, Auctor ad Herennium et Cicero potius incusandi sunt qui minus accurate tradiderint legis verba — quod sumpserunt cum plerisque legis restitutoribus Gothofredus et Dirksenus — quam is qui ex interpretatione tacito addidit quod a lege abfuit. Atque ex eodem fonte profecta est vitiosa Paulli cum Ulpiano consensio (Paull. D. 6, 1, 23 §. 6 cf. 24, 1, 63. Ulp. 47, 3, 1 pr.), qua tignum iunctum legis '*furtivum*' appellant (T. VI 7): qua in re miram Paulli inconstantiam notavit, non sustulit corrigendo Huschkius (in commentatione ad legem XII tabb. de tigno iuncto. Vratisl. 1837 p. 5 sqq.). Alia quae quidem minoris momenti sint, praestat omittere.

Iam vero ne hoc quidem offensioni cuiquam erit, quod subinde verba legis vel male citata vel perperam intellecta deprehendimus: ut utrumque cadit in Paulli locum D. 50, 16, 53 pr. '*at cum dicitur "super pecuniae tutelaeve suae"* — debebat "*super pecunia tutelave suae rei*" — '*tutor separatim sine pecunia dari non potest*'. (V. 3.)

At — ne nunc obtundam diutius — in universum sublestiorem esse in XII citandis iureconsultorum quam grammaticorum litteratorumque fidem et per se veri non est dissimile et satis ex eorum quae modo exposui ratione sumi licet. Itaque si quae una iurisprudentum auctoritate nituntur, cautione semper opus erit, ne aliena in legem inferamus; maxime autem ubi de verborum antiquitate quaestio proponitur, Ciceroni, Festo, Gellio posthabendi erunt Digestorum auctores.[1]) Neque enim vereor, ne quis obvertat apud Auctorem ad Herennium quae ex lege afferantur I 13, 23 (et inde apud Ciceronem eius imitatorem de invent. II 50, 148), ea multo emendatiora exhiberi a Gaio Ulpiano Paullo Pomponio (Tab. V 3, 4, 5)[2]).

---

[1]) Ita Gaius ubi de furti quaestione cum lance et licio agit Inst. III 193 '*linteum*' quasi in lege extet interpretatur: '*quid sit autem linteum quaesitum est; sed verius est consuti genus esse*' e. q. s. quod voc. 'an in XII tabulis scriptum non fuerit' sine caussa dubitat Handjeryus Obss. de furtis (Lips. 1857). p. 16. cf. Paulus ex Festo p. 177 M. Gellius N. A. XI 18, 9. XVI 10, 8.

[2]) In lege V 3 quidem conciliare utraque testimonia post Heineccium aliosque apud Merulam significatos subtili disputatione studuit Huschkius Mus. rhen. iur. VII 59 sqq. a rhetore et Cicerone 'familiam' mutuatus, 'tutelam' ab Ulpiano et Paullo: tametsi idem (not. ad Ulpian.

Ille enim perspicuitati studens in suum usum convertit legem, non citat: sicut alibi quoque ad eam respicit fonte non indicato (cf. II 13, 19 = I 1; 20 = I 3 et 6) — ne id commemorem in libro celeberrimo per totum medium aevum manibus trito plura antiqui sermonis vestigia iam ante nostrorum codicum memoriam extincta fuisse.[1]) — Aliter sane res se habet apud

---

XI 14) adversatur Boeckingio '*familia*' inde ipsi Ulpiano restituenti. At quod alterutrum omitti ex re fuisse utrorumque statuit, et nimium probat et parum explicat iureconsultorum conspirationem, ex quibus Paullum ne legere quidem potuisse '*familia*' ex sententiae ratione manifestum est. Tum familiam quod accipit de successione et in universitatem acquisitione (cf. etiam Stud. iur. rom. p. 248. Boeckingius Pand. p. 162 § 42°), eo sensu vereor ut secundum iuris rationes apte dici liceat '*legare* super familia.' Sed prorsus eodem modo rhetor in lege quam statim addit '*si paterfamilias intestato moritur*, *familia pecuniaque eius adgnatum gentiliumque esto*' — in XII est '*adgnatus proximus familiam habeto*' et '*gentiles familiam habento*' — iunxit '*familia pecuniaque*' ex frequentia posterioris usus, qualis iam apparet in mancipationis formula apud Gaium II 104 '*familiam pecuniamque tuam endo mandatam tutelam custodelamque meam*' e. q. s. cf. Gellius I 9, 12. II 24, 12. XVI 10, 11. Festus v. sacratae. Suetonius Nero 4 al.: ubi quod duplici vocabulo exprimitur — vid. Inscr. Grut. p. 636 n. 9 '*familiam manumisit pecuniamque* . . . .' — id sola pecuniae notione in XII comprehensum esse Plinius docet XXI 5, 7. cf. Tab. V 7 '*si furiosus escit* — *adgnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto*', ubi '*familia*' in deterioribus aliquot libris interpolatur.

[1]) Ita I 13, 23 '*si furiosus existet*' in optimis libris corruptum esse ex '*si f. escit*' fidem facit Ciceronis imitatio ipsa quoque correctoris manum experta '*si f. erit*' (cf. Paulus Exc. ex Festo p. 77 escit erit). ib. '*legaverit*' codd. Rhetoris pro '*legassit*' in Ciceronis Parisino servato. II 13, 20 ex Prisciano demum I p. 523 H. vera lectio '*rem ubi pagunt*' male contempta a Kaysero in recentiores quosdam libros Rhet. transiit, cum praestantiores unanimi consensu tueantur correctionem '*paciscuntur*'. In aliis autem aliorum auctorum locis iure dubites, utrum librarii vitium an ipsius scriptoris agnoscas. Cuius generis est '*solis occasus*' apud Varronem (bis) Festum Censorinum Macrobium (T. I 9) pro '*sol occasus*' quod nititur diserto Gellii testimonio. Quamquam nescio an peccatum in codd. potius innuat quod sequitur apud Censorinum '*ad solem occasum*': ut vel hinc parum commendetur Bergkii ratio qui contempto Gellio '*solis*' agnovit antiquum nominativum quales sunt 'merceis', 'mentis', 'Iovis', 'sale', 'lacte' al. (Ind. Hal. 1860 p. V sq. not. Fleckeiseni Annal. 1861 p. 503). — Contra pro certo habeo '*diei*' quod post '*occasus*' altero Varronis loco VII 51 cod. inserit — nam apud Festum iniuria suppletur — non esse a Varrone profectum.

Servium Vergilii interpretem: qui quod ad Aen. XII 606 adnotat '*cautum lege XII tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis "mulier faciem ne carpito"*, legem de suo fictam in locum genuinae substituit a Cicerone aliisque traditae '*mulieres genas ne radunto*' (X 4): cuius licentiae apud eundem alia quoque praesto sunt indicia.

His vero omnibus consideratis ecquis iam dubitet, quin numquam extiterit aeneum illud quod fertur post incendium Gallicum restitutum XII tabularum exemplar?[1]) Qui enim fieri potuit, ut tot vel abusus vel errores committerentur, si ipsae tabulae venerandae antiquitatis publice in foro propositae mansissent, quibus vel minima discrepantia statim redargueretur? Immo grammaticos veteres, quorum quidem plurimum interesset, ut ad pristinam legis formam, quoad eius fieri posset, redirent, ex ipsis fragmentis constat uti non potuisse nisi exemplis multo recentioribus et antiquo colore magna ex parte privatis et additamentis iam tum semel saepius amplificatis.

Atqui salvis hisce nihilo minus contendere ausim fuisse aliquando atque adeo quinto post Christum saeculo extitisse legis exemplar in aes incisum — quamquam id nec Romae propositum nec vetustate insigne. Verba sunt S. Cypriani Carthaginiensis in epistula ad Donatum circa annum p. Chr. CCXLV scripta, qua amico recens fidem professo '*ut inlustrius veritate patefacta divini muneris indicia clarescant*', '*malorum caligine abstersa operti saeculi tenebras revelat*' (c. 5) ita pronuntiata c. 9 (10): '*Sed tibi post insidiosas vias, post dispersas orbe toto multiplices pugnas, post spectacula vel cruenta vel turpia . . . . forum for-*

---

[1]) Diodor. XII 26 ἡ δὲ γραφεῖσα νομοθεσία βραχέως καὶ ἀπερίττως συγκειμένη διέμεινε θαυμαζομένη μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς καιρῶν non spero a quoquam in eam partem acceptum iri: qui prorsus aliter locutus esset, si ipsi XII tabulas aeneas videre contigisset. Sed conficit rem, quae ex ista opinione ne explicari quidem possit, de ipsa tabularum materia veterum dissensio: quas aeneas Livius III 57. Dionys. Hal. X 57. Diodorus XII 26, eboreas vel si Scaligerum sequeris roboreas Pomponius Dig. 1, 2, 2 § 4 tradunt. In quibus diversis diverso modo conciliandis frustra sudaverunt viri docti; cf. maxime G. Wernsdorfius Obss. de materia XII tabularum Vitembergae ap. Dürrium (s. a.). I. Fr. Kemterus Vindiciae Pomponii de materia XII tabb. Lips. 1765. Otto Thes. III praef. 4. Osannus ad Pomponii de orig. iur. fragm. p. 27 sq.

tasse videatur immune, quod ab iniuriis lacessentibus liberum nullis malorum contactibus polluatur. Illuc aciem tuam flecte. Plura illic quae detesteris invenies, magis oculos tuos inde devertas. Incisae sint licet leges duodecim tabulis et publice aere praefixo iura praescripta sint: inter leges ipsas delinquitur, inter iura peccatur.' His verbis non equidem sum nescius fidem nunc ferme derogari, cum priores hinc maxime sibi persuasissent etiam tertio p. Chr. saeculo XII tabulas Romae in foro fuisse affixas.[1]) Quorum utrumque caret idonea argumentatione. Nam qui ista tantummodo rhetorice et figurate dici autumant, ut Schweglerus H. R. III p. 27 n. 4 alii, et totius loci ratione refelluntur et in primis verbis '*illuc aciem tuam flecte*' quae nequeunt nisi ad certum forum referri. At indidem apparet hoc nullo modo intellegi posse Romanum forum: neque enim ad Romanum hominem haec scribit, cum apud ipsum morari Donatum evincat epistulae clausula c. 14 '*moderari tamen dicenda debemus simul iuncti et saepius locuturi*'[2]) — neque Romam spectari probabile est, quam urbem ne viderit quidem umquam Cyprianus: et quis in hortatione ex remotissimis ac longe repetitis magis hauserit argumenta quam ex eis quae ante pedem iacent? Sed omnino Cyprianum in moribus saeculi exagitandis Carthaginiensium potissimum rationem habere et consentaneum est et simili huius urbis morum apud alios scriptores descriptione firmatur.[3]) In Carthaginiensi igitur foro leges propositas istis verbis obsignari necesse est. Nec tamen idcirco iam eo nos abripi patimur, ut erratum esse in numero tabularum cum Hugone statuamus. Peropportune enim ecce adfertur Salviani, qui presbyter Massiliensis fuit saeculo quin-

---

[1]) Hanc opinionem nostris temporibus ab Hugonis (Hist. iur. p. 92) telis defendere studuit Kaemmererus Obss. iur. civ. (Rost. 1827) p. 192—200. Dubitanter agit Puchta Inst. I p. 192 'Wenn man eine Aeusserung Cyprians wörtlich verstehn dürfte, so wären sie noch im 3n Jahrh. auf dem Forum ausgestellt gewesen. Dass sie damals noch existirten, ist ohnedies wahrscheinlich.' cf. Rudorffius H. iur. rom. I p. 261.

[2]) Vereor autem ne nimis sagax sit Kaemmereri opinio p. 198, qui quod rure datam epistulam non Carthagine ipsa constat ex capite extremo, inde facilius Romanum forum agnosci sibi, non aliis, opinor, persuaserit.

[3]) cf. maxime c. 6—8 cum Herodiano VII 9 et Salviano quamquam posterioris aetatis scriptore de Gubern. Dei l. VII.

to usque ad sexti initium[1]) ex scripto de gubernatione Dei locus VIII 5 '*Intra Carthaginem vero apparere in plateis et compitis Dei servos sine contumelia atque execratione vix licuit. Persecutionem hoc quidem fuisse non putant, quia non et occisi sunt . . . Sed in urbe illa non tam hominum fuerunt haec beneficia quam legum. Interfici enim indemnatum quemcunque hominem etiam XII tabularum decreta vetuerunt. In quo agnoscitur, quod magna illic praerogativa dominicae religionis fuit: ubi ideo tantum servis Dei licuit evadere, quia a pagano iure defensi sunt, ne Christianorum manibus trucidarentur*'.— Hic autem neque 'urbem illam' aliam esse nisi Carthaginem neque, ibi quae valuerint, XII tabularum decreta alia nisi decemviralia certissimum est. Itaque utroque loco, ut par est, in censum vocato iam non licet dubitare, quin Carthagini XII tabulae quinto etiam saeculo fuerint in foro affixae. Quae res ut exploratu facilis est ita explicatu difficillima. Incautius enim agat opinor, si quis inde statim efficiat hunc constantem usum fuisse populo Romano, ut ius antiquum atque ex parte obsoletum in colonias quoque transportarent in aes incisum: id quod ne umbra quidem argumenti aliunde petiti nititur. At notum est in Carthaginis deletae atque, ne umquam incoleretur, devotae locum novam coloniam a C. Graccho deduci coeptam post repressa eius consilia Augusto demum imperante a. u. DCCXXV (a. Chr. XXIX) reapse conditam esse: quae tamen ut prima Romanorum extra Italiam colonia celebrata est. cf. Velleius I 15. II 7 (15). Potuit igitur fieri, ut singulari huius coloniae condicione legis in novam civitatem sollemnis receptio commendaretur: utut res se habet, hoc quidem nemo negabit istud legis exemplar non sane vetustum fuisse nec diversum ab eis quorum fragmenta nobis quoque innotuerunt. Iam vero cum aliis ea de re testimoniis plane destituti simus, ne id quidem decerni poterit, quamdiu Carthagini lex extiterit: quam tamen verisimile videtur intra annos IↃCXCIII et IↃCXCVIII demum urbe ab Arabibus acerrimis monumentorum litterariorum inimicis identidem capta interiisse.

---

[1]) Nam qui eum a. 485 dicunt mortuum esse (cf. Dirksenus Fragm. XII tabb. p. 4 n. 4[a]) non meminerunt in Gennadii de viris illustr. libro a. 496 edito de Salviano dici c. 94 '*Vivit usque hodie in senectute bona.*'

Ceterum ut legis memoria, ita studium quoque proprie a iureconsultis in eam collatum dum magis magisque evanescit, in provinciis aliquantisper remoratum esse videtur. Nam quo tempore Salvianus Massiliensis de Carthaginiensi legis exemplari testatur, eodem Leonem quendam et iureconsultum et poetam Narbone XII tabulas docuisse[1]) ex Sidonii Apollinaris elogio Narbonis (carm. XXIII) comperimus v. 446 sqq.

sive ad doctiloqui Leonis aedes,
quo bis sex tabulas docente iuris
ultro Claudius Appius taceret
claro obscurior in decemviratu.

Quamquam quale potissimum fuerit hoc studium, ex istis verborum tumoribus parum auguramur. Verum hoc in veteris aevi exitu iam extremum vestigium apparet legis adhibitae. Ex hoc enim tempore alto silentio tegitur, et ab rhetoribus grammaticisque et a patristicis scriptoribus, apud quos usque adeo quantumvis rara exstabat XII tabularum mentio, post Augustinum et Salvianum prorsus derelicta: cum quae in ICtorum veterum scriptis sparsa ferebantur testimonia, quasi ex legis naufragio in alto errantia Iustinianeae compilationis portu excepta sunt, ubi conquiescerent. Scripta autem exempla dudum interciderant omnia, nec magis ex commentariis tum praeter Gaianum ullus videtur integer superstes fuisse. Hinc de eorum fide iudicandum est, quae a quibusdam de tractatis etiam medio aevo XII tabulis ex vana auditione magis quam ex limpidis fontibus hausta traduntur. Nullius enim usus est quod Petrus de Grañon quidam, monachus Hispanus circa

1) Quem quod vulgo eundem putant esse atque Leonem Eurici et Alarici Gothorum regum consiliarium (cf. Gregorius Mirac. I 92), ad quem Sidonii duae epistulae sunt IV 22 et VIII 3: id vehementer addubito. Nam etsi huic sententiae bene convenire videntur et carminum Leonis et declamationum laudes cf. VIII 3 '*suspende perorandi illud quoque celeberrimum flumen quod non solum gentilicium sed domesticum tibi quodque in tuum pectus per succiduas aetates ab atavo Frontone transfunditur*' itemque antiqui sermonis studium laudatum IV 22 '*nemo te celsius scripserit, nemo antiquius, etiamsi placeat recentia loqui*': tamen illum Tolosae in regia ipsa, non Narbone versari, ut decebat, ita alterius epistulae initio diserte indicatur.

annum millesimum in libro de Gothorum legibus dicitur orsus esse ab elogio XII tabularum 'quas omnes carmine latino comprehenderit', teste Nicolao Antonio in Biblioth. Hispana vet. VI 14, 350 (I p. 518 ed. a. 1788).[1]) Pariter incerta atque incredibilia de nescio quo octavi saeculi Massiliensi episcopo Franciscus Balduinus profert in 'Libr. II in leges Romuli et leges XII tabularum' ed. Basil. 1557 praefatione[2]): 'audio ante annos octingentos scriptum abs quodam episcopo Massiliensi librum fuisse, in quo cum probare vult Romanos a Graecis et Graecos a Iudaeis suas leges repetiisse, magnam XII tabularum partem describit ac recitat. Sed eum quoque librum qui habet supprimit'. Quae haud inepte Dirksenus p. 3 sq. non aliunde fluxisse arbitratur nisi ex obscura fama de Salviani Massiliensis XII legis commemoratione a Balduino vel eius auctore mirifice amplificata. Denique Odofredus ICtus (mortuus a. 1265) cum tradat quaedam ex ultimis duobus tabulis servata in Laterano esse, lectu difficilia (in Dig. vet. 1, 1, 6), aperto errore ducitur deceptus sine dubio aliis legum frustulis ibi visis.[3])

Vides igitur etiam XII tabularum libellum sua fata habuisse: quae prima et sola lex civitatis summo populi studio celebrata per longum tempus ore tantummodo propagata est ac sero demum litteris mandata: tum vero in usu esse desiit et sola grammaticorum et historicorum studia exercuit; denique vel his deficientibus oblivione prorsus oblitterata est. Nec profecto hinc mirabimur ea aetate qua hominum ingenia rursus ad monumenta antiquitatis ex tenebris eruenda ac luci restituenda accendebantur, de lege quamvis studiose investiganti-

---

[1]) Adiciam locum ex Savignyi Hist. iur. rom. med. aevi II p. 77 n. ed. I descriptum 'ante annum millesimum aut circiter dominus Petrus de Grañon coenobita erat in S. Aemiliani ut vocant monasterio . . . Reliquisse hunc Pétrum in eo monasterio nuntiatum nobis fuit volumina duo "Leges Gothorum et Regum" inscripta, quorum prius LXIII, posterius vero LXVII capitibus absolvitur. In principio elogium posuit auctor legum XII tabularum quas omnes carmine latino comprehendit . . . Codex prae nimia vetustate aliquot iam foliis non legitur . . . Habemus id totum ex relationibus ad nos missis ab eodem monasterio.'

[2]) ap. Heineccium Iurispr. Rom. et Att. I p. 67.

[3]) cf. Puchta Inst. I p. 192 n. (§ 55).

bus nihil nisi fragmenta exilia apud veteres auctores, maxime grammaticos, recondita comparuisse.

Iam qui inde a litteris renascentibus XII tabularum reliquiis colligendis disponendis restituendis operam enixe dederunt et iureconsulti et grammatici — ac videtur sane in deliciis studii recens excitati diu fuisse horum monumentorum tractatio — in eis enumerandis ne longi simus, facit pergrata nobis et plane admirabilis H. E. Dirkseni diligentia et accuratio, qui in libro operoso 'Uebersicht der bisherigen Versuche zur Kritik und Herstellung des Textes der Zwölftafelfragmente.' Lips. 1824 hanc rem faece tenus exhausit. Cuius non minimum beneficium hoc fuit, quod iam licet cum summa confidentia pleraque ex illis plane missa facere nulli amplius usui futura, atque tutius ad ipsos fontes incorruptos reverti. Nam ex plus quadraginta editoribus quibus Dirksenus usus est paucissimi sane bonae frugis quidquam in legem contulerunt: cum fere omnes otiosis ludicrisque artificiis unice indulserint. Nimirum in restituenda lege magis quam in constituenda et ICti et grammatici suo quisque more pro diversa studii ratione versabantur ita quidem, ut verbis legis illi, hi antiquis formis restitutis maxime delectarentur.[1]) Accedit quod plerumque nullo discrimine etiam prorsus aliena legi obtrudere ausi sunt. Itaque fit, ut ex hac multitudine quibus proprii meriti laus debeatur, quattuor tantum commemorandi sint Franciscus Balduinus (1550. 1557), Ant. Contius (1555. 1572), Franc. Pithoeus (1586), Iacobus Gothofredus (1616. 1653).[2])

Contra longe gravioris momenti ea sunt quae criticorum saeculi sexti et septimi decimi ingenia opportunitate oblata vel observando vel emendando in XII tabulis profecerunt; ex quibus praeter ceteros eminent Iac. Cuiacius ICtus pariter atque philologus insignis quique eum adeo superavit acumine atque ingenii felicitate I. I. Scaliger[3]); accedunt Turnebus, Manu-

---

[1]) Ex altero numero maxime sunt Fulvius Ursinus in Notis ad Ant. Augustini de legibus et ICtis librum. Romae 1583; Paulus Merula (mortuus 1607) de leg. Rom. c. 8—23 in Opp. postum. ed. 1684; denique Nicolaus Funccius Leges XII tabularum suis quotquot reperiri potuerunt fragmentis restitutae. Rintel. 1744.

[2]) cf. Dirksenus l. l. p. 37. 40. 64. 77.

[3]) Cuius memorabile est dictum in 'Scaligeranis' I v. Cuiacius:

tius, Lambinus, Salmasius, Gronovius, alii. Quorum omnium curas criticas Dirksenus ea qua par est religione in consilium vocavit, laudandus etiam eo, quod et vanis illis restituendi ornamentis in fragmentorum recensu abstinuit et plurima cupidius quam verius ab editoribus arrepta reiecit. Atqui ne ipse quidem rem absolvit nec voluit absolvere; cum hoc magis ageret, ut congesta ab aliis digereret et in uno conspectu collocaret quam ut proprio Marte in fragmentis denuo retractandis elaboraret. Nec magis huic rei vacarunt qui post Dirksenum XII tabularum editores extiterunt Zellius (Legum XII tabb. fragm. Frib. 1825) Hauboldus (Inst. iur. Rom. ed. Otto 1826 II 1—10.) Cosmanus (in den Texii Fontes tres iur. civ. rom. Amst. 1840.) Eggerus (Latini serm. vetustioris reliquiae Par. 1843 p. 89 sqq.) Demelius (Legum quae ad ius civile spectant fragmenta Vimar. 1857 p. 1 sqq.) Gneistius (Instit. et regul. iur. rom. syntagma Lipsiae 1858 p. XII sqq.) Brunsius (Fontes iur. rom. antiqui Tub. 1860 p. 5 sqq.): qui fere substiterunt in illius vestigiis paucissimis de suo vel mutatis vel suppletis. Ac — ne de eis dicam quae latuerunt Dirksenum quaeve postea demum ex fontibus recens repertis innotuerunt — cum plura sunt post illum a criticis bene novata, tum plura nunc novis auxiliis instructi et maxime grammaticae Latinae studiis nuper efflorescentibus adiuti rectius quam tum fieri potuit et statuere licet et intellegere. Itaque iam hoc potissimum flagitatur, ut reliquiis legis collectis, resectis omnibus quae oneri et ornatui magis sint quam fructui, fontium primum et fide et memoria accuratius examinata, deinde locis inter se collatis quaestionibusque hominum doctorum tum priorum tum recentiorum adhibitis, ecquid tandem certi statui possit et quousque liceat pedem tuto proferre, exploretur. Ad quae pro meis viribus praestanda deinceps accedam.

'Nullus est qui de legibus XII tabularum quidquam docere me possit, ne Cuiacius quidem, qui non inficiabitur me illi multa de iis indicasse quae hactenus eum latuerant.' cf. Bernaysius 'I. I. Scaliger' p. 144 sq.

CAPVT ALTERVM.

DE VETERIBVS XII TABVLARVM INTERPRETIBVS.

Quaestionem de eis, qui inter veteres legem interpretati sunt, quod post Suringarum (Hist. crit. scholiast. lat. I p. 30—55) retractandam suscipio, nemo opinor mirabitur, qui verissimum de eius libro iudicium Ritschelii noverit (Parerga I p. 361). Placet tamen eam quaestionem ita persequi, ut quae iam ab illo occupata sunt praeteream, de eis autem, quae vel dubia sunt vel parum adhuc intellecta, paulo plenius disseram.

Ac primum quidem Sex. Aelium Paetum cognomine Catum insignem iuris scientia apud populares — qui et consul fuit a. IↃLV cum T. Quinctio Flaminino et censor a. IↃLIX ingentem gratiam apud senatum peperit senatoriis locis in cavea a populo secretis (Livius 34, 44) — legis interpretem diserte appellat Cicero loco quem notavi de leg. II 23, 59 idemque testatur Pomponius Dig. 1, 2, 2 §. 38. '*Sex. Aelium etiam Ennius laudavit*[1]) *et extat illius liber qui inscribitur "Tripertita", qui liber veluti cunabula iuris continet. Tripertita autem dicitur, quoniam lege XII tabularum praeposita iungitur interpretatio, dein subtexitur legis actio*'. Quem librum non mihi persuaderi ab Huschkio patiar (in Annal. iur. scientiae histor. XV 179 sqq.)[2]) quemadmodum passi sunt Rudorffius H. i. r. p. I 158, Walterus H. iur. II p. 6, alii — diversum esse ab eo qui appellatur 'Ius Aelianum', cuius apud Pomponium §. 7 mentio est, vel a commentariis Sex. Aelii Ciceroni memoratis de or. I 56, 240. Namque ius Aelianum nihil continuisse nisi legis actiones omissas in iure Flaviano immerito concluditur ex Pomponii verbis hisce: '*augescente civitate, quia deerant quaedam genera agendi, non post multum temporis spatium Sex. Aelius alias actiones composuit et librum populo dedit qui appellatur ius Aelianum*'. Ubi ne specie quidem veri commen-

---

[1]) Cicero de or. I 45, 198.

[2]) Huschkio viam praeiverunt cum alii tum omnium accuratissime Vaassenus Animadv. hist.-crit. ad fastos Romanorum sacros p. 161 sqq.

datur quod Huschkius ponit *'librum populo dedisse'* eum tantum dici posse qui collectas in publicum usum formulas in foro proposuerit. Immo iunctum membrum *'et l. p. d.'* indicare videtur plura ibi fuisse comprehensa. Nec magis probabile est legis actionem ab Sex. Aelio bis diversis libris compositam esse: omnino illa aetate admodum parca in litterariis monumentis proferendis vix crediderim tria similis argumenti scripta ab uno homine profecta esse. Nam quod Huschkius statuit tripertita non populi, sed soli iurisprudentium usui destinata fuisse, id neque ullo indicio firmatur neque satis illius aetatis moribus respondet. Denique ne offendas in ipsa titulorum discrepantia, altero loco est: *'qui inscribitur tripertita'*, altero: *'qui appellatur ius Aelianum':* nempe talem non ab ipso auctore profectam fuisse inscriptionem, verum a populo ad exemplum iuris civilis Flaviani effictam sponte apparet. Ac sane eo nomine dignus videri poterat is liber qui 'veluti cunabula iuris' continebat.[1]) Quod autem Pomponius priore loco alterum titulum non addidit: non est tanta huius scriptoris religio, qui sine iudicio fontes exscripsit et turbavit: atque eodem iure dicas altero loco in librorum Sex. Aelii enumeratione iuris Aeliani quoque disertam mentionem desiderari.

At libidinosius etiam eis abusus est Huschkius quae sequuntur apud Pomponium l. l. *'eiusdem esse tres alii libri dicuntur, quos tamen quidem negant eiusdem esse'*. Nimirum 'tres alios libros' asseverat non tria scripta, sed unius scripti tres partes intellegendas esse; ac mirae interpretationi prorsus singularem caussam addidit: etiamsi non idem, qui tripertitorum, horum quoque librorum auctor fingeretur, tamen minime verisimile esse iam unum ex primis de iuris scientia scriptoribus argumentum suum pluribus operibus pertractasse (p. 182). Quasi vero suppositicia scripta quia sub illustri S. Aelii nomine fer-

---

[1]) Pomponius quum § 2 et 7 eiusmodi appellationem inde maxime repeteret, quoniam auctores nihil de suo adiecerint legibus vel actionibus collectis, parum rem acu tetigit. Sed quod idem 'ius Aelianum' simpliciter appellat, cum antea ius civile et Flavianum et Papirianum notaverit, id neminem opinor mirum habebit: ut Huschkii explicatione meo quidem intellectu difficiliore p. 180 haud gravate carere possimus. Non maiore iure Huschkius ad verba *'veluti cunabula iuris'* addi *'civilis'* iubet p. 181.

rentur, ideo statim aetati Aelii adscribenda essent. Verum cupidius hoc praeripuit Huschkius, cum inde probari vellet hos libros tres eosdem esse S. Aelii commentarios quos P. Crassus citat apud Ciceronem l. l. Quae res etiam si largiamur de tribus commentariorum libris cogitare posse Pomponium, fundamento omni destituitur quod ex eiusdem testimonio de fide illorum librorum haud constat[1]): cum de commentariis sane apud Ciceronem dubitare non liceat. Quin perquam apte simplex et commune commentariorum nomen etiam tripertitis convenit: quod adiectivum a Pomponio nude positum aut fallor aut a vero non abhorret ab ipso Aelio auctum fuisse substantivo '*commentaria tripartita*'.

Interpretationis autem, quae fuit pars tripertitorum, parum dilucidam imaginem ferme adumbrari video. Vulgaris enim

---

[1]) Certam eius rei caussam significandam obtrusit Pomponio Huschkii manus: qui enuntiatum quod sequitur aperte corruptum '*Hos sectatus ad aliquid est Cato. Deinde M. Cato*' . . . prioribus iunxit ita: '*quos tamen quidam negant eiusdem esse, sed hos sectati ad aliquid Aeli Cati. Deinde M. Cato*' . . .; p. 183 sq. ne hac quidem in re privatus Rudorffii assensu. At neque propter formam '*eiusdem*' qua tantummodo excipitur prius '*eiusdem*' ita grassari licet, et novus ille quisquis fuit Aelius Catus debuit saltem diserte 'alius' praedicari. Accedit quod Cati cognomen Pomponius antea ne verbo quidem attigit: inferre quidem Huschkius ausus est, ex Florentini cod. scriptura '*Sex. Caelius*' eliciens '*Sex. Catus Aelius*' (p. 178) prorsus inaudita collocatione atque quae dissimillimis Balbus Lucilius, Labeo Antistius etc. minime defendatur. Omnino frustra quidquam efficias ex isto vitio vulgari in codicum memoria (cf. Kaemmererus Obss. iur. civ. p. I de vita S. Caecilii ICti p. 32. 45. 48 n. 26): ut simili modo Dig. 33, 9, 3 § 9 Sex. Caecilius exhibetur pro Sex. Aelio, quod nomen ex Gellio N. A. IV 1, 20 de eadem re tradente restituendum est: ubi gravi errore I. F. Gronovius Gellium ex Digestis corrigere maluit, scilicet Servium Sulpicium ratus Ciceronis aequalem Sex. Caecilii celebris Hadriano regnante ICti (cf. Gellius XX 1) placita referre potuisse. — Ac latuisse videtur Pomponium illius cognominis ratio: qui ceteroquin eo non minus usus esset atque § 37 Sempronii '*quem populus Romanus* Σοφόν *appellavit*' aut § 38 Atilii qui '*primus a populo Sapiens appellatus est.*' — Iam eo loco unde profecti sumus, '*Cato*' priore loco delendum est fortasse ex titulo margini adscripto oriundum: ut sana procedat sententia: '*Hos sectatus ad aliquid est deinde M. Cato, princeps Porciae familiae, cuius et libri extant; sed plures M. filii eius, ex quibus ceteri oriuntur.*' Ita enim recte corrigi ab Huschkio p. 185 puto scripturam librorum '*sed plurimi filii eius.*'

opinio est eam continuam explicationem fuisse inprimis vocabulorum inveteratorum obscuriorumque[1]): in quo Mommsenus (H. R. I p. 913) affirmat iam Graecorum grammaticae studiorum quandam vim perspici. Sed ea opinio non aliunde nata esse videtur nisi ex eis quae de vocis '*lessus*' notione a S. Aelio non satis expedita Cicero rettulit: cum secus rem accipi iubeat ipse Pomponii locus. Is enim cum dicat tripertitis contineri legem, interpretationem, legis actionem, tria illa iura intellegit, de quibus ab initio exposuerat § 4—6, ubi ex XII tabulis fluere coepisse et ius civile i. e. prudentium interpretationem necessariamque fori disputationem, et legis actiones docuit (§. 6. 8). Atque id ipsum spectat quod addit eum librum veluti cunabula iuris continere. Forensis igitur fuit, non grammatica interpretatio: quae quamquam in singularum quoque vocum significationem inquirere data occasione non supersedit, tamen in iureconsultorum auctoritate proponenda tota versabatur. Sequitur autem ex hac operis parte ea quoque desumpta esse quae propria Aelio a veteribus memorantur: ut quam Cicerone teste controversiam movit (ad fam. VII 22) '*possetne heres quod furtum antea factum esset, recte furti agere,*' aut quod '*tus quoque et cereos in domesticum usum paratos in penu esse scripsit* (Gellius IV 1, 20. Dig. 33, 9, 3, §. 9), aut '*si per emptorem steterit quominus ei mancipium traderetur, pro cibariis per arbitrum indemnitatem posse servari*' confirmavit (D. 19, 1, 38).[2])

De altero qui S. Aelio a Cicerone iungitur interprete L. Acilio non satis ne de ipso quidem nomine constat: quem P. Atilium appellet Pomponius l. l. §. 38. Verum cum ab hoc auctore in praenomine erratum esse nemo neget, ne nominis quidem formam recte existimo a plerisque et iuris scriptoribus et Ciceronis editoribus[3]) constanti duobus locis (de leg. II 23, 59. Lael. 2, 6) codicum Ciceronianorum memoriae praeferri. Praeterea hoc tantum comperimus 'Sapientis' eum cognomine ornatum esse '*quia prudens esse in iure civili putaretur*'

[1]) cf. Vaassenus Anim. ad fast. rom. p. 222 al.

[2]) Fugit hic locus eos qui S. Aelii reliquiis colligendis operam dederunt.

[3]) etiam Osanno ad Pomponium l. l.

(Cicero Lael. l.). Iam legis interpretationem Acilii probabile est non multum diversam ab Aelii fuisse: cuius eum aequalem intellegi coniuncta utriusque et apud Pomponium et ut 'veterum interpretum' apud Ciceronem mentio persuadet.

Iam veteribus interpretibus Cicero opponit L. Aelium [1]), scilicet Stilonem Praeconinum illum Lanuvinum grammaticorum studiorum auctorem, quem novimus ad disciplinam provehendam antiquissima linguae monumenta commentariis instruxisse. Cuius ex interpretatione legis praeter 'lessum' explicatum hausta est Festi glossa ad 'sonticum morbum' p. 290. [2]) Atqui de eius ratione et indole si quaerimus, in gravissimam controversiam ac multifariam vexatam incidimus quae est de Aeliis internoscendis. Nam cum praeter S. Aelium et L. Aelium etiam C. Aelii Galli qui scripsit de significatione verborum quae ad ius civile pertinent, apud Festum et Gellium extet memoria [3]): e librorum similis saepe argumenti quid cui-

[1]) 'L. Aelius' isto loco Turnebi demum emendatione suum honorem nactus est, cum in libris sit 'Laelius' — frequenti codicum mendo cf. Cicero de or. I 62, 265. Plinius XIV 92 —: unde post alios Dirksenus quoque p. 12, Pernicius Encycl. Hal. vol. 28 p. 321, Wiesius de M. Valerio Messalla p. 75 nescio quem Laelium in XII tabb. interpretibus referunt. Nec tenuit hoc qui perperam L. nuncupari pro S. Aelio opinatus est Vaassenus Anim. ad fast. p. 223. Rudorffium vero mirum quantum ratio fefellit cum L. Acilio L. Aelium confundentem H. i. r. I p. 261. Ceterum de Aelii aetate praeter alios adeundus est Ritschelius Parerg. I p. 239 cf. praef. XXI qui eum Lucilio circa a. IↃC nato non multo minorem fuisse colligit.

[2]) Nam quod Lerschius Philos. linguae vet. III p. 146 sq. contendit probavitque Graefenhanio Hist. phil. II p. 336, quaecumque Aelii glossae etymologicae apud Varronem Festum alios feruntur, omnes ex illius in Saliorum carmina atque in XII tabulas commentariis ductas esse, prorsus caret idoneo fundamento ex ipsis vocabulis expeditis quae maximam partem alieni argumenti sunt repetendo. Et conferendum de illius interpretationis genere Varronis iudicium de l. l. VII 2. Quamquam ne de 'etymorum' quidem sive 'de origine verborum' libris quos alii statuunt quidquam constat. Omnino haudquaquam omnia quae Aelio tribuuntur ab ipso iam litteris mandata fuisse, sed a discipulis, Varrone maxime, ex auditione tradita ipsa Varronis in citando variatio indicat: '*Aelius scribit*' V 18. 21. 25. '*A. dicebat*' V 66. 101. VI 7. cf. de r. r. III 13. Gellius I 18.

[3]) Mera autem coniectura neque ea probabili effectus est C. Aelius Stilo ex Varronis lectione Cornelius Stilo de l. l. V 148 et 150: cuius

que proprium sit, ubi plena nominis significatio desideratur, ea de re admodum fluctuat criticorum iudicium. Itaque qui Aeliorum fragmenta collegerunt, Stilonis van Heusdius, Galli Heimbachius, utriusque Eggerus (Latini serm. vetust. rell.), Sex. Aelii et Galli Dirksenus (in libro 'Bruchstücke a. den Schriften der röm. Juristen') et Huschkius (Iurisprud. anteiust. quae supersunt), pro arbitrio pleraque disposuerunt. Nec vero multum lucramur van Heusdii consilio qui ad L. Aelium omnia nisi quae ad ius civile pertineant revocanda esse statuit: quamvis hoc ipse statim concedat saepe parum discerni posse (de L. Aelio Stil. disquis. p. 62). Plura enim et Aelius Gallus disputavit quae propria iuris civilis non sunt — cf. ap. Festum v. torrens, petrarum genera, saltus, alia — et Aelius Stilo in legis explanatione tractavit ex intimis iuris civilis penetralibus hausta. Ac tamen simplicior haec caussa est quam videtur esse. Nam primum continuo procul habendus est Sex. Aelius, cuius et tempus et scribendi consilium, quale fuisse modo cognovimus, aliquantum distat ab istorum fragmentorum quibus de linguae ratione plerumque agitur argumento. Omnino tripertitorum posteriore aetate exiguus usus fuisse videtur: quorum vestigium praeter paucissima illa quae supra congessi frustra requiris: neque eorum ullam rationem Cicero habuit cum expositis a Cn. Flavio primum actionibus nullos fuisse dicat, 'qui illa artificiose digesta generatim componerent' (de or. I 41, 186). Fallunter igitur qui Sex. Aelium a Varrone citari putant de l. l. VI 7 '*Intempestam Aelius dicebat quom tempus agendi est nullum*': quod Dirkseni commentum (l. l. p. 44) probavit Kempfius (ad. Val. Max. IV 3, 7: ubi errore VI 3 exaratur), in medio reliquerunt Huschkius l. l. p. 1 n. et Rudorffius I p. 234. Neque enim — ut de re taceam — is locus segregari potest a septem reliquis quibus Varro in his libris L. Aelii magistri placita in consilium vocavit: ubi qui significetur dubium non est. Nam quod quaedam ex eis Aelio Gallo et alii tribuerunt

quam dicat crebram apud Festum mentionem esse Orellius in Onom. Tull. s. v. non magis equidem assequor quam quo iure Huschkius Iur. ant. p. 73 n. C. Aelii cuiusdam referat extare apud eundem Festum aliquot ex oratione fragmenta. C. Laelii quidem oratio pro se apud populum notatur p. 193 et 314 M., quod nomen etiam p. 182 recte pro Coelii nomine substituit Lionius in indice Muelleriano p. 441.

et nuper tribuit Rudorffius I p. 166: Galli Varronem notitiam habuisse pridem recte negavit Merkelius Prolegg. in Ovid. Fast. p. CIV (cf. Lachmannus in Annal. iur. scient. histor. XI 116 sq. Ritschelius Parerg. I p. 372): qui illum Verrii Flacci, a quo primo consulitur, aequalem ac fortasse socium Augusteae aetati vindicavit. Iam vero quemadmodum Varro constanter 'Aelium' obsignat omisso et praenomine et cognomine — ut hinc ipsum improbetur Eggeri ratio V 148 et 150 '*Cornelius Stilo*' in '*L. Aelius Stilo*' mutantis — ita de eodem idem apud Verrium Flaccum semel saepius usu venit: qui cum undeviginti locis Aelium Stilonem, tribus et viginti Aelium Gallum, duodecim simpliciter Aelium citaverit, uno saltem ex his titulus additus '*in explanatione carminum Saliarium*' auctorem non sinit obscurum esse, cum ab Aelii Galli nomine, sicubi diserta libri significatione augetur, numquam absit cognomen. Scio equidem fore qui provocent ad Festi locum p. 352 M. valde lacunosum, ubi quae de lege curiata a. DXXXIX. lata narrantur, in codice excipiuntur verbis — '*vit Aelius in XII sig*'[1]) — suppletis ab Ursino '*ut notavit Aelius in XII significationum verborum.*' Quod supplementum omne editorum punctum ita tulit, ut qui nuper glossam aliter constituerunt Mommsenus (Mus. rhen. XIII 568 sqq.) eiusque vestigiis insistens Bergkius (ib. XIX. p. 606) inde adeo argumentationis partem repetere non vereantur. Quamquam quo modo haec de lege curiata narratio in iureconsulti libro de verborum significatione locum apte habuerit, ne his quidem satis contigit explanare. Nec probabile est duodecim eius operis libros fuisse: cum ex duobus tantum fragmenta nominatim referantur eaque ita comparata, ut fere suspiceris librum alphabetico ordine verba discripta exhibuisse.[2]) Recte igitur numerum ad XII tabulas Suringa-

---

[1]) *sig-*, non *signi-*, testatur Keilius.

[2]) Ex libro I glossae citantur ad 'paries' (Dig. 50, 6, 157) et 'postliminio receptum' (Fest.) ex l. II 'reus', 'saltus', 'torrens' (Fest.), 'vestibulum' (Gell. XVI 5, 3. Macrob. Sat. VI 8). Quae ratio non evertitur eo quod in Digestis l. l. etiam 'viae' significatio tamquam ex priore libro desumpta additur: constat enim, qui fuit modus a compilatoribus Digestorum institutus, satis infirmam esse earum inscriptionum auctoritatem.

rus rettulit Hist. crit. schol. lat. p. 38, in eo tamen mirifice lapsus, quod Sexto Aelio glossam adscripsit: rectius Merkelius l. l. CV eis verbis lemmatis deperditi quod e XII tabulis fuerit, deperditam explicationem contineri perspexit idemque Lachmanno probavit. Ac videor mihi, quod loci ratio flagitat, non sine aliqua probabilitatis specie supplevisse in hunc modum: *Transque dato nota)vit Aelius in XII sig(nificare traditoque.* cf. p. 309 M. '*Sub vos placo in precibus fere cum dicitur significat id quod supplico, ut in legibus transque dato et 'endoque plorato'*: ubi leges XII intellegi certiores nos facit Ciceronis de v. '*endo plorato*' testimonium or. p. Tull. § 50 (cf. T. VIII 12). Atqui cum redeat in Pauli ex Festo excerptis '*endo plorato implorato*' p. 77 M., etiam '*transque dato*' sive malis '*trans dato*' [1]) suum adipisci locum in continuo verborum ordine par fuit. Solet enim Verrius quae alias dedita opera commentatur, eadem alias exemplorum loco usurpare; ut etiam verbo '*sub vos placo*' iam illustravit usum locutionis '*ob vos sacro*' p. 190. cf. p. 170 '*nuptias*' cum p. 184 '*obnubit*' al. — Nec minus ad illud quod proposui commendandum facit perquam opportunus vicinarum glossarum ordo. Praecedit enim sive Mommsenum sequeris '*Transit imperium*', sive Bergkii sagax sane inventum '*Translatione lex curiata fertur*' [2]); sequitur '*trisulcum*'. Ceterum nescio an spatio melius consulatur '*ait*' scribendo pro '*(nota)vit*', cuius verbi nullus apud Festum usus est. — Quod vero efficere volui omnes eos locos Festi, quibus Aelius nude appelletur, ad Stilonem pertinere, id et suapte natura reique simplicitate commendatur et Varronis exemplo et denique ipsorum fragmentorum ratione probatur. [3]) Quam-

---

[1]) Hoc fortasse probabilius: ita '*endo plorato*' est apud Ciceronem, Paulum, Glossariorum auctores, cum '*endoque plorato*' appareat proprium legis esse. Sim. '*pedemstruit*' Fest. p. 210 et Gloss. Labb.: '*pedemve struit*' lex apud Fest. p. 310. Unde diiudices quo iure Schroeterus in Schunckii Annal. litt. iur. IV p. 33 ex Ciceronis testimonio efficiat '*endoque plorato*' ap. Festum ad legem XII pertinere non posse.

[2]) '*Tribunicia rogatione*' voluit Ursinus, '*Triginta lictoribus*' Rubinone auctore Muellerus.

[3]) Numquam autem apud Festum vel '*L. Aelius*' vel inverso ordine '*Stilo Aelius*' nominatur, de quo p. 355 v. tumulum inferendo Merkelius

quam idcirco non eo procedam cum Merkelio l. l., ut eos omnes non ex ipsius L. Aelii, sed ex discipulorum eius maxime Varronis scriptis haustos a Verrio esse statuam: qui mire argumentatur non decuisse Verrium familiarem eandemque honorificam appellationem. Sed propior caussa est. Nimirum vir illustrissimus 'antiquitatisque Romanae et in inventis rebus et in actis scriptorumque veterum litterate peritus' (Cicero Brut. 56, 205), grammaticae disciplinae conditor et patronus, Varronis magister a populo celebratus carere poterat accuratiore nominis significatione: de illo cogitabat quisquis Aelii nomen praedicari audiebat. Contra Aelii Galli et intra angustos fines sese continuit doctrina et ad augenda aequalium studia gravius momentum nullum habuit. Quae cum ita sint, iam cum summa confidentia pronuntiare licet: ubicunque apud scriptores simplex Aelii mentio extet, unum L. Aelium Stilonem intellegi. De qua re ut nemo dubitabit apud Ciceronem Brut. 46, 169. Quintilianum I 6, 37. Suetonium de gramm. et rhet. p. 101 Reiff. et p. 138 (loco a Reifferscheidio emendato), Servium ad Virg. Ge. I 75. Isidorum Or. X 159. Arnobium adv. gent. III 38: ita est tamen ubi etiamnum controversiae obnoxia esse putetur.

Atque in Ciceronis Topicis c. 2, 10 '*cum lex assiduo vindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim est assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab aere* (l. *asse*) *dando*' de Sex. Aelio haec accipiunt cum aliis Dirksenus, Suringarus, Orellius, Huschkius, de C. Aelio Gallo Eggerus; perperam utrumque, opinor. Nam Aelium Gallum non magis Cicero novit quam Varro; a veteris autem ICti indole abhorret etymologica vocis explicatio qualis Aelii grammatici demum doctrina informari potuit. Atque eodem ducimur inde, quod in Pauli excerptis p. 9 v. Assiduus eadem derivatio commemoratur '*alii eum qui sumptu proprio militabat, ab asse dando vocatum existimarunt*' [1]) cui Verrius ni

---

cogitavit et ante eum van Heusdius; qui peius etiam p. 327 v. Salios '*Critolaus*' mutavit in '*Stilo Aelius*', quasi veniam inde nactus, quoniam et Aelium constat carmina Saliaria explanavisse et Critolaus qui sit ignoramus.

[1]) redit etiam apud Ciceronem de rep. II 22, 40 sine auctoris mentione, ubi itidem 'ab *asse* dando' cum Osanno restituendum, ut idem

fallor adscripserat Aelii nomen, sed Lucii ille quidem, non Sexti. Illius igitur XII tabularum interpretationem hic quoque agnoscemus.[1])

Huc deinde revocandus est locus Plinianus N. H. XIV 92 sq. '*Lautissima apud priscos vina erant murrae odore condita, ut apparet in Plauti fabula quae Persa inscribitur... Scaevolam quoque et Laelium et Ateium Capitonem in eadem sententia fuisse video, quoniam in Pseudolo sit "quodsi opus siet, ut dulce promat indidem, ecquid habet? :: Rogas? Murrhinam, passum, defrutum, mella.*" Quo loco pro Laelio L. Aelium post Maiansium reduxit van Heusdius, A e l i u m simpliciter et codicum episcopi Aleriensis fide et auctorum indice Pliniano nisus restituit Ritschelius Parerg. I p. 371 sq. Cui et hac in re assentior et quod de Sex. Aelio non esse cum Harduino cogitandum docuit: non assentior, quod iureconsultum intellegendum esse eumque C. Aelium Gallum existimavit. Quid enim est, cur de re non minus antiquitatis scientiae quam iuris propria nequeat inter duos iureconsultos etiam grammaticus homo dici Plautino versu usus esse ad demonstrandum? Neque enim quod supra vidimus hae disciplinae adeo tum separatae inter se fuerunt. Quodsi acrius instas, praesto est ipsa XII tabularum interpretatio; in quibus cautum fuit, ne murrata potio mortuo inderetur (Varro ap. Festum p. 158 M.): atque id ipsum iam Gothofredus ad locum Plinianum adhibuit (in Ottonis Thes. III p. 145): etsi incautius ratus Laelium Felicem posterioris temporis iureconsultum[2]) ista legis verba commentantem a Plinio citari. Nam id quidem nolim magnopere urgere, quod ex Festi loco p. 273 v. reus, ubi Aelii Galli definitione praemissa pergitur '*at Capito Ateius in eadem quidem opinione est, sed* e x e m p l o *adiuvat interpretationem*' Mercklinus effecit (in Fleckeiseni Annal. phil. vol. suppl. III p. 679) Aelium Gallum exempla glossis addere non consuevisse.

Denique Priscianus p. 792 P. I p. 382 H. in enumeratione

---

apud Gellium XX 1, 12 (et Plinium XVII 1, 7) corrigendum ex XVI 10, 8 (Gaius III 223). Adde Quintilianum V 10, 55. Charisium p. 58.

[1]) Iam video Kayserum h. l. ex cod. Leidensis scriptura '*lelius*' etiam iustum praenomen Aelio restituisse.

[2]) cf. de illo quae Ritschelius citat l. l. quibus addendus est Mercklinus Philol. XVI 168 sqq.

verborum quae communia dicuntur, id est deponentium et active et passive usurpatorum [1]) ad verbum testandi haec citat '*Aelius: inpubes libripens esse non potest neque antestari.* προδιαμαρτυρηθῆναι.' [2]) '*Laelius*' ante Hertzium vulgabatur ex libris deterioribus: at cum in Halberstadiensi, quem ceteris praetulit, Krehlius referret extare '*celius*', inde C. Aelii nomen cum summa veritatis specie, si argumentum spectas, reposuit Lachmannus in Annal. iur. scient. histor. XI 116 (et ad Gaium I 119).

Iam vero cum non tantam esse illius codicis auctoritatem nunc quidem satis exploratum sit idque ipsum num '*celius*' extet parum liqueat (cf. Hertzius ad l.), ex optimorum codicum scriptura '*melius*' — quae eadem est in Quintiliani Guelferbytano simplicis nominis 'Aelius' corruptio — Hertzius dedit '*Aelius*', de re nihilo setius Lachmanno adstipulatus. [3]) Cui ne ipse quoque adstipuler, praeter illud quod posui Gellii locus facit N. A. XV 13, 11: qui cum plane eodem consilio verborum communium conspectum agat, in eo numero et ipse verbum quod est '*testor*' refert addito exemplo ex XII tabulis: '*Qui se sierit testarier libripensve fuerit, ni testimonium fariatur, inprobus intestabilisque esto.*' Quod si cum Prisciani loco contuleris, utroque raram vocem '*libripens*' iunctam cum raro eiusdem verbi usu passivo deprehendis: quid igitur aliud in promptu est statuere nisi alterum ad alterum respicere ita quidem, ut legis verba ab Aelio accuratius describi dicantur? Neque enim aliter offensio tollitur quam non sine caussa non-

---

1) Verbo commemorem eam enumerationem etsi recte Lachmannus affirmat a bono auctore vetere profectam esse, tamen nunc mire turbatam legi ac videri ex duobus potius fontibus conflatam esse, ex parte etiam interpolatam: quam rem alio loco uberius persequar.

2) προςδιαμαρτ. Salmasio praeeunte Lachmannus, at ea correctione non opus est. cf. Porphyrio ad Horat. Sat. I 9, 65 '*antestari est ergo ante testari, scilicet antequam manum iniciat*': quae male vexavit novissimus editor. Eandemque sententiam pluribus exequitur Ritschelius Mus. rh. VII 574. Quamquam aptius ni fallor cum '*anhelo*' hoc verbum coniunges: ut praepositio par sit graecae ἀνά, umbr. an. cf. Lottnerus in Kuhni Annal. VII p. 21.

3) Probat etiam Rudorffius H. i. r. I p. 236 ac 'non sine dubitatione' Huschkius Iur. ant. p. 29: de Laelio Felice etiam intellegi posse ex librorum fide opinatus p. 73 not.

ullis habere visus est infinitivus passive usurpatus grammatico aut ICto imputandus — quam non sustulit Lachmannus, etsi merito eos refutavit qui activam significationem substituerunt —: cum forma immutata ex lege in commentarium transierit. Itaque ne hic quidem locus quin ex L. Aelii XII explanatione haustus sit, ullus dubito. Atque ad eandem nescio an Thesauri latinitatis testimonium pertineat ab A. Maio nuper publicati (Cl. Auct. t. VIII p. 310): '*Libripens, ensis* (l. *endis*), *eo quod de manu eius pendeat libra; unde Naevius: Qui libram tenet appelletur* (l. *appellatur*) *libripens*' (cf. ib. p. 326): cui pro Naevio aut fallor aut '*Aelius*' restituendus est.

Aliter omnino statuendum est de Charisii loco p. 56 P. 73 K., quem talem vulgaverat Putschius '*unde et sepulchrum hodieque manet, quod sit seorsum a pulchro propter recordationem doloris. Sepulchrum ab adverbio seorsum et pulchrum alius tractum dicit, quod in hoc nomine componitur semis et pulchrum, quia pulchrum superficie et intus plenum ossibus.*' Ubi etiamsi iure '*Aelius*' substitutus esset a Cannegietero Obss. iur. rom. I p. 11 et post eum a R. Ungero de Valgii Rufi poem. p. 197, minime tamen, quem hic quidem voluit frustra provocans ad Fest. p. 339 v. sepulchrum, Aelius Gallus intellegendus foret: quem nusquam invenies etymologiarum auctorem. Verum haec correctio probabilitate vel hinc prorsus caret quod duas in hac sententia temere conflatas esse explicationes quivis videt: ut sententiae certe melius consuluerit Vaassenus Animadvv. ad fast. p. 223 scribendo '*sepulchrum ab adv. seorsum et pulcrum alius tractum dicit, alius, quod in hoc n.* e. q. s.' Atqui et huic et illis hoc obstat, quod totum hoc enuntiatum iam satis et propter importunam repetitionem et propter alterius explicationis insulsitatem suspectum ne a codicum quidem memoria fidem ullam habere dudum compertum est — qua re mireris Ungerum non esse deterritum —: quod quin in eo codice quem Putschius h. l. secutus est ab interpolatore satis neglegenti additum fuerit dubitari iam nequit, cum fere idem glossema minus turbatum ex Excerptis cod. Paris. 7530 Keilius protulerit '*aliis placet sepulchrum conpositum a semis et pulchro, quia pulchrum superficie intus ossibus plenum.*' Neque enim — quae videtur Keilii sententia esse — hoc ipsum additamentum rece-

ptum a Putschio proprio Marte amplificatum esse et tam inepte mutilatum credo.

Ex Servii Sulpicii Rufi, viri et iuris et litterarum scientia insignis (cos. IↃCCIV), centum octoginta libris etiam XII tabularum interpretationem fuisse magis quam quinque glossae sub eius nomine apud Festum citatae [1]) Gai quaedam verba indicant ex libro V ad legem XII tabularum in Digesta 50, 16, 237 recepta '*duobus negativis verbis quasi permittit lex magis quam prohibuit; idque etiam Servius animadvertit.*' Quae mentio magni sane momenti est, quum Gaius non ipsa lege, sed commentariis prioribus usus sit.

Certius etiam de Antistio Labeone legis interprete constat ex Gellii testimoniis N. A. I 12, 18 '*Praeterea in commentariis Labeonis quae ad XII tabulas composuit ita scriptum est: "Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato neque intestatae quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt.*" VI (VII) 15, 1 '*Labeo in libro de XII tabulis secundo acria et severa iudicia de furtis habita esse apud veteres scripsit.*' XX 1, 13 sq. ubi quae '*in libris quos ad XII tabulas conscripsit*', de L. Veratio traduntur referuntur. [2]) De cuius interpretationis ratione cum ex istis reliquiis iudicium facere licet tum ex tota viri indole qualem Gellius describit XIII 10, 1 '*Labeo Antistius iuris quidem civilis disciplinam principali studio exercuit et consulentibus de iure publice responsitavit, (set) ceterarum quoque bonarum artium non expers fuit et in grammaticam sese atque dialecticam literasque antiquiores altioresque penetraverat Latinarumque vocum origines rationesque percalluerat eaque praecipue scientia ad enodandos plerosque iuris laqueos utebatur;*' — id quod confirmant glossae Labeonis plurimae apud Festum servatae. Apparet autem haec coniuncta iureconsulti

---

[1]) p. 174 Noxia, p. 210 pedem struit, p. 321 sanates, p. 322 sarcito, p. 376 vindiciae.

[2]) Huschkius 'Gaius' p. 212 n. 21 quod Labeonis de damno aedificii vitio, non vi divina dato placita D. 39, 2, 24 § 4 et 5 ad legis interpretationem refert, cum haec ex lege cauta esse videantur, id idoneo fundamento caret. Sed possit aliquis morbi definitionem apud Gellium IV 2 a Labeone ad legem (II 2 s. I 3) adnotatam intellegere, quam ex libris ad edictum aedilium curulium scriptis repeti Huschkius opinatur Iur. antei. p. 47 n. 16.

atque grammatici officia in nulla re aptius quam in enarratione antiquae legis exerceri potuisse.

Denique inter eiusdem aetatis scriptores M. Messalla quoque augur (cos. IOCCI cf. Macrob. Sat. I 9, 14), e cuius de auspiciis libris quaedam Gellius exscripsit XIII 14—16, cuiusque extat ex mythologici argumenti scripto [1]) dictum de Iani vi ac natura ap. Macrob. l. c. (cf. etiam Laur. Lydus de mens. IV 1) — XII interpretatus esse creditur adhibitis tribus Festi locis ita vulgo suppletis:

p. 253 v. *(pecunia) .... (Idem tamen) in eodem libro ...... (lucar a luce)* [2]) *dici existimat (cuius opinionis est et Valerius Mes) salla in explana(tione XII tab.).*

p. 321 v. *(sanates .... Ne Valerius (quidem Messalla) in XII explanati(one rem expedivit. hic ta)men in eo libro qu(em de dictis in)volute inscribit for(ctos sanatisque) duas gentes finitimas (fuisse censet, de quibus le)gem hanc scrip(tam esse qua cautu)m, ut id ius man(cipii nexique* [3]) *quod populus) R. haberent.*

p. 355 v. *Tugu)ria ... quo nomine (Messalla in explana)tione XII ait etiam (........ signifi)cari.*

Iam hunc ultimum locum nullam omnino vim habere patet. Sed in illis quoque duobus id ipsum requiritur quo ad persuadendum maxime opus sit. In priore enim libri, in altero auctoris nomen incertum est. Atque priore '*XII tab.*' iniuria suppleri res ipsa quae explicatur docere poterat a legis argumento remotissima. Immo — quod per spatium non minus licet — '*in explanatione auguriorum*' restituendum fuit exemplo loci p. 161 '*Marspedis sive sine r littera Maspedis in precatione solitaurilium quid significet, ne Messala quidem augur in explanatione auguriorum reperire se potuisse ait.*' Cui non leve adminiculum accedit glossarum vicinia: nam brevi intervallo alia sequuntur de iure augurum (v. *peregrinus ager* Muell.); nec magis dubito quod his proxime antecedit '*purime tetinero dictum est pro purissime tenuero*' (cf. Paulus) eidem ad-

---

1) Vix enim h. l. de eisdem auspiciorum libris cogitare licet: qua de re dubitat Merkelius ad Ovid. Fast. p. XCVIII.

2) '*lucar aes quod ex lucis capiatur*' suppl. Huschkius Iur. ant. p. 38 secutus Paulum Exc. p. 119. cf. Gloss. Vat. VI 532 M. Thom. Thes. nov. lat. p. 308. 325 M. Gloss. Paris. p. 198 Hild.

3) supplevit Huschkius: antea '*man(ifesto)*' fuit.

scribere, cui haec debentur p. 351 '*Bene sponsis beneque voleris*[1]) *in precatione augurali Messalla augur ait significare spoponderis, volueris*' et '*serpula serpserit* (leg. *serpsit*[2])) *ait idem Messalla* "*serpens inrepserit.*"

---

[1]) '*volueris*' cod. quod '*volis*' mutavit O. Muellerus Priscianum secutus p. 848 P. (I p. 456 H.): ubi tamen et '*volim*' idem esse quod '*velim*' dicitur et ipsa forma fide haud videtur digna esse (cf. Hertzius ad l.). Itaque aut '*volsis*' quod ab ipso propositum reiecit Muell. obloquente Madvigio Opusc. II 75 n., aut quod equidem praefero, '*voleris*' sicut supra '*tetinero*' et '*monerint*' Pacuv. apud Paulum p. 373 — Scaligero et Lipsio auctoribus scribendum est.

[2]) '*serpsit*' corrigendum esse cum antiquus usus monet tum similis locus p. 348 (cf. Paulus) '*Serpsit antiqui pro serpserit, unde videntur serpulae dictae quas nunc serpentes dicimus ex graeco, quia illi* ἑρπετά, *nos pro adspiratione illorum* S *littera posita ut* ἕξ *sex* ἑπτά *septem.*' Quam glossam etsi perperam Dacierius cum illa conglutinare transponendo et corrigendo voluit, tamen quin Messallae auguri ipsa quoque tribuenda sit, iam dubium esse nequit. At datur etiam ultra prodire. Namque si cum loco modo citato conferimus p. 290 '*suppum antiqui dicebant quem nunc supinum dicimus ex graeco, videlicet pro adspiratione ponentes* (*s*) *litteram, ut cum idem hylas dicunt et nos silvas, item* ἕξ *sex et* ἑπτά *septem;*' et p. 293 (cf. Paulus) '*Semis, semodius, semuncia; qua ratione ex Graeco trahuntur etiam alia, quae s litteram pro aspiratione eorum habent, ut* ἑπτά *septem,* ὕλαι *silvae, sic ista ab eo quod illi* ἥμισυ *dicunt declinata sunt*'*:* apparet haec tria ex eodem fonte hausta esse. Qui fons aut fallor aut fuit Messallae liber de s littera, e quo quaedam protulit Quintilianus I 7, 23 cf. IX 4, 38. I 5, 15. Quamquam non ignoro huius libri auctorem vulgo dici M. Valerium Messallam Corvinum, Messallae auguris ex fratre patrueli nepotem — non filium ut placet Graefenhanio Hist. phil. II 374. IV 60. 117 —, clarum Augusteae aetatis oratorem (cos. IↃCCXXIII), ipsumque Quintilianum de hoc oratore cogitasse videntur innuere verba I 7, 35 '*aut ideo minus Messalla nitidus quia quosdam totos libellos non verbis modo singulis, sed etiam litteris dedit.*' cf. X 1, 113 '*at Messalla nitidus et candidus*' e. q. s. Verum ne Quintiliani quidem memoriae in tali caussa nimis confidam. Gravius quidem lapsi sunt qui ad Messallam oratorem etiam auguralia scripta rettulerunt Vossius de hist. Lat. I 18 p. 89. Harlesius Introd. in notit. lit. rom. II p. 348. Passowius, alii, recte notati a Wiesio de M. Valerii Messallae Corvini vita et stud. doctrinae Berol. 1829 p. 76. Nec vero maiore iure XII tabularum illam explanationem et libros de dictis involute eidem vindicant idem Harlesius p. 347 et Fischerus Tabb. chronol. rom. p. 369, quam rem in medio relinquit Wiesius l. c. Omnino grammaticis studiis Messallam Corvinum — quem 'Corvinum' simpliciter Festus dicit p. 359 — operam navasse aliunde non discimus neque eam in par-

At ne 'Valerius' quidem nomen recte illo loco additur: quo nusquam Messallam augurem auctum invenies non modo apud Festum, sed non magis apud Gellium, Macrobium (cf. Sat. I 16) aliosve. Unde iam Huschkio Iur. ant. l. l. n. 9 suspitio est nata non eundem esse atque augurem Valerium Messallam, qui ad legem XII tabularum et de dictis involute scripserit. At hoc neutiquam sufficit. Nam priore loco sane idem est, modo ne 'Valerium' temere inferas: altero loco ne Messalla quidem est, quem adeo nimia liberalitate utriusque simul scripti auctorem esse voluerunt. Neque enim quod dicitur '*in eo libro qui de dictis involute inscribitur*', inde sequitur eundem scriptorem dici: cf. modo p. 289 v. '*referri*'. '*Veranius in eo qui est auspiciorum*' et v. '*reus*' '*Sinnius in eo quem scripsit*' ... Macrobius Sat. III 6, 14 '*Veranius pontificalium eo libro quem facit de Supplicationibus;*' I 9, 13 al. Quod utut se habet, hoc certum est neque hic neque p. 355 Messallam citari, sed Valerium — etsi de altero loco ne id quidem decerni licet. — At quinam sit ille Valerius, qui scripsit XII explanationem, res est plena dubitationis. Notatur quidem a Varrone de l. l. VII 65 Valerius quidam Plautinam vocem interpretatus '*scrupipedas Aurelius scribit ab scauripeda .... Valerius a pede ac scrupea*': a quo illum non diversum esse in alta ceterorum fontium reticentia tuto existimabimus. A Varrone autem Q. Valerium Soranum significari poetam Ciceronis familiarem (Brut. 46, 169), cuius ab eodem Varrone memoratur dictum VII 31 '*vetus adagio est, o P. Scipio*' et grammatici argumenti versus X 70 '*Accius Hectorem nolet facere, Hectora malet*' — item prisci vocabuli 'flavisae' interpretatio (ap. Gellium II 10, 3), haud inepta Meyeri coniectura est ad Brut. l. c.[1]), cum praesertim Cicero de or. III 11, 43

---

tem valent quae de vocis 'litterator' usu ex epistulis eius Suetonius affert de ill. gramm. c. 4. Caeterum praeter illas de quibus modo dixi Festi glossas etiam p. 161 v. 10 *Minorum pontificum* et v. 18 *maximum praetorem* ad Messallam augurem, cuius ibidem est v. 27 *Marspedis*, revocanda videntur: scilicet simillima eorum quae ab eodem profecta extant p. 157 *Minora itemque maiora auspicia* et plenius enarrata ap. Gellium XIII 15.

[1]) Quamquam quo is iure ex illo loco Varronis VII 65 concludat Varronem Valerii 'de lingua latina' libris usum videri non magis asse-

eum appellet '*litteratissimum*' et alio loco (Brut. l. l.) et ipsum et Decimum fratrem non tam in dicendo admirabiles quam doctos et Graecis litteris et Latinis. cf. O. Iahnius ad h. l. Alius in promptu est L. Valerius ICtus Ciceronis familiaris (ad fam. III 1 extr.), ad quem data est epistula libri I ad fam. ultima satis illa festive scripta — quibus tamen locis significari videtur parum eum profecisse in iuris peritia —: cuius quod per iocum ep. VII 11 cum Laberii iungitur mentio, non est, cur inde eum vel Atellanarum vel mimorum scriptorem fuisse statuas cum Ribbeckio Com. lat. p. 257 sq. et Hertzio ad Prisc. I p. 200.[2]) Haec igitur difficultas in medio relinquenda erit.

Iam vero missis eis, quos confidentius quam fecit excludere poterat Suringarus, M. Catone, A. Ofilio, Ateio Capitone — certe eodem iure etiam Varronem, Cincium, Sinnium Capitonem, Verrium Flaccum, qui hic illic legis meminerunt[3]), in interpretum numerum referas — post longum temporis intervallum statim ad Gaium devehimur Hadriano et Antonino regnante ultimum legis commentatorem. Is autem pro diversa suae aetatis indole viam ab istis grammaticis munitam deseruit — id quod ex parte iam Antistius Labeo fecit — atque quamquam ab ipsis urbis initiis egressus est[4]), tamen in interpretatione certos disciplinae suae fines non excessit: qui non tam legem ex lege explicare suscepit quam ea quasi vehiculo usus est ad interiorem iuris doctrinam, qualis tempore procedente

---

quor quam quinam probaturus sit versum X 70 ex Valerii satiris desumptum esse. Nec satis apte sub 'Vallegii' persona, cuius ex 'actione' versus de Terentio notissimi in Donati additamento ad vitam Terentii Suetonianam citantur 'Valerium' eumque Soranum Keilius quaesivit in Ephemer. litt. Hal. 1849 p. 470: quo de cf. Ritschelius in comm. ad vit. Terent. p. 530 ed. Reiff. Valerii Sorani libros ἐποπτίδων Plinius novit N. H. praef. extr.: ex quibus hausti videntur versus de Iove apud Augustinum C. D. VII 9 (et Mythogr. Vat. p. 152 Bode) servati.

2) Verba '*mira enim persona induci potest Britannici ICti*' ad lusum inter familiares faciendum aeque bene spectare possunt. De Valerio Catullo poeta male haec acceperunt et alii et I. G. Huschkius de C Annio Cimbro p. 27 n.

3) cf. Festus p. 158 Murrata, p. 162 nec, p. 173 nuncupata, p. 321 sanates, p. 363 talionis.

4) cf. praefatio in Dig. 1, 2, 1.

auctis studiis ac latius propagatis effecta erat, illustrandam. Hoc enim satis docent viginti fragmenta quae ex commentariis eius excerpta in Digestorum compilationem transierunt.[1]) Non igitur miraberis, quod Gaius quaedam parum caute legi tribuit, atque quod ne ipsius quidem legis exemplar tractasse videtur, sed in priorum interpretum scriptis acquievisse.

Itaque XII tabularum interpretatio initio totam iurisprudentiam complexa est, postea grammaticorum et litteratorum studiis vindicata, postremo in novum iuris scientiae quasi horreum recepta a summa doctrinae expolitae copia hausta est et obruta.

---

[1]) Inde ea sub unum conspectum congesta ediderunt Gothofredus (in Ottonis Thes. III p. 147). Heineccius Hist. iur. I 2 § 32. Hommelius Palingenesia libr. iur. veterum I p. 117 sqq. Nam praeterea quae ex Gaio dicuntur apud Io. Laur. Lydum de mag. I 26 et 34 servata esse, quin Pomponii sint ex fragmento Digest. de orig. iur. desumpta nec nisi errore in inscriptione commisso Gaio tributa, non puto iam dubitari posse — etsi de altero certe loco etiam Huschkius dubitat Iur. ant. p. 308 n. — cf. Heffterus Mus. rh. iur. II 123 sq. Dirksenus 'Vermischte Schriften' p. 56 sqq.

RVDOLFVS SCHOELL DE VITA SVA.

Natus sum Vimariae Kal. Sept. anni h. s. XXXXIIII Adolfo et Johanna parentibus, fidei addictus evangelicae. In gymnasium patriae urbis Wilhelmo-Ernestinum receptus, quod H. Sauppio, C. G. Heilando, H. Rassowio moderantibus florebat floretque, institutione usus sum cum aliorum, tum Rassowii, Ilbergii, per breve tempus etiam Weissenbornii fructuosissima. Anno h. s. LXII Gottingam petii philologicis studiis, quae pridem patre carissimo duce et auspice fovere coeperam, operam daturus. Ubi per duos annos et quos prodocentes audivi Curtius, Leutschius, Lotzius, Meyerus, Sauppius, Teichmuellerus, Vischerus, Waitzius, Wieselerus variam amplamque discendi materiam suppeditarunt et seminarii philologici sodalis per sex menses extraordinarius, per bis sex ordinarius ut proprias vires exercerem, insigni Curtii, Leutschii, Sauppii erga me benevolentia contigit. Inde Bonnam me contuli ibique Jahnii, Ritschelii, Springeri, Sybelii, Troschelii scholas per annum et dimidium colui. Atque Jahnius et Ritschelius seminarii philologici me statim sodalem, post annum seniorem esse voluerunt, eorumdemque hominum humanissimorum et A. Schaeferi eximia erga me voluntate factum est, ut exercita-

tionibus quas moderantur archaeologicis, epigraphicis, historicis interessem. Omnibus his praeceptoribus de me meisque rebus optime meritis gratam piamque memoriam semper servabo; primariam autem Curtio et Sauppio Gottingensibus, Jahnio et Ritschelio Bonnensibus, qui studia mea et publica et privata disciplina mirifice auxerunt, gratiam non habendam esse, verum referendam penitus sentio vehementerque fore ut ex votis obtingat spero.

SENTENTIAE CONTROVERSAE.

I. Sophocles non docuit nisi tetralogias.

II. In Aristotelis polit. I c. 2 p. 1253 v. 20 sqq. Bekk. scribendum: ἀναιρουμένου γὰρ τοῦ ὅλου οὐκ ἔσται πούς οὐδὲ χείρ, εἰ μὴ ὁμωνύμως, ὥσπερ εἴ τις λέγει τὴν λιθίνην· διαφθαρεῖσα γὰρ οὐκ ἔσται τοιαύτη.

III. Demosthenes or. de rebus Chersonesi (8) § 42 dixit οὐ κακῶς οὐδ' ἀλόγως ταῦτα λογιζόμενος.

IV. Demosthenis quae fertur oratio in Phormionem (34) ex duabus orationibus de eadem caussa habitis a diasceuaste aliquo temere consarcinata est ita, ut non satis haberet alteram alteri vel adiungere vel inserere, sed ut partes distrahendo et diversa conglutinando utriusque continuum ordinem turbaret.

V. In Isaei or. de Cironis hereditate (8) § 5 οὐ μὴν ἀλλὰ πολλὰς ἐλπίδας ἔχω καὶ παρ' ὑμῶν τεύξεσθαι τῶν δικαίων reponendum est παρ' ὑμῖν.

VI. In Epitaphio qui Lysiae falso adscribitur § 32 verba καὶ φυγῆς insiticia sunt.

VII. Cic. in Verr. accus. V 51,135 palimpsesti Vaticani ope emendo: 'quae si dices, ea, quae a me dicta sunt, refutabis: sin alia dices, tenebere.'

VIII. In Poenulo Plautina I, 1 post v. 52 versus excidit ita fere fingendus:

MI. 'Tum tu ad lenonem accedito cum testibus,
Rogato e. q. s.'

IX. Res gestae Atheniensium a Thucydide I c. 105 sq. et in titulo egregio Erechtheidis tribus sepulcrali C. I. Gr. I n. 165 memoratae ad annum Olymp. octogesimae tertium, non primum pertinent.

X. Artis aestheticae in veterum auctorum monumentis ad pristinam formam revocandis gravius momentum est quam vulgo conceditur.